

MÓROCZA KÁROLY | 1249 nap fogságban
1945 júliusától 1948 novemberéig

MÓROCZA KÁROLY

1249 nap fogságban

1945 júliusától 1948 novemberéig

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2017

Sorozatszerkesztő: Máthé Áron

A kötet megjelenését a Gulág Emlékbizottság támogatta.

© NEB Hivatala, 2017

© Mórocza Károly, 2017

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

A szöveget gondozta: Hajagos Csaba, Máté Tóth Zsuzsanna, Simon István, Spišák Monika

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISSN 2559-9712

ISBN 978-615-5656-06-4

Visszaemlékezések a szovjet fogságra

1945 tavaszán úgy tűnt, hogy az ország fellélegzik. A háború befejeződött, Magyarország megszűnt hadszíntér lenni. A többségben óvatos várakozás élt – csak kevesen akarták és merték látni azt, amit a szovjet megszállás hosszú távon jelentett. Mindenki szeretett volna bekapcsolódni az újjáépítésbe, mindenki szerette volna, ha egy új, modernebb, dinamikusabb ország épül a romokon. Sajnos nagyon sokaknak ez nem adatott meg. A halottakon, a korábban elhurcoltakon és a Nyugatra menekülteken kívül ott voltak még azok, akiket az új megszállók ejtettek fogságba. Tömegekről van szó: alig volt olyan család az országban, amelyiket ne érintette volna valamilyen formában a szovjet fogság. „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja” – írta a helyzetről Teleki Géza, Teleki Pál korábbi miniszterelnök fia. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Teleki Géza nem túlzott: a szovjet hatóságok százezreket vittek el „kicsi munkára” – málenkij robotra –, korra és nemre való tekintet nélkül, aminek évekig tartó szovjetunióbeli kényszermunka lett a vége. Mértéktartó becslések szerint is legalább hatszázezer emberről volt szó, a hadifoglyokkal együtt. Ez a szám azonban – hozzáadva azokat, akikkel már az itthoni gyűjtőtáborokban végzett a tífusz, akiket szökés közben agyonlőttek, vagy legyengülve ugyan, de kijuthattak ezekből a lágerekből – jóval nagyobbra tehető.

A Szovjetunióba hurcoltaknak legalább a fele nem tért haza. A túlélőknek az itthon időközben kiépült kommunista diktatúra képviselői hallgatást parancsoltak: „A kintmaradtak hozzátartozói persze kérdezősködtek tőlünk. Este 6-kor egy ismerős ávos jött hozzám, civilben: »Nem akarok neked kellemetlenséget. Ne beszélj, hallgass mindenről!« És én hallgattam” – emlékezett vissza egy bácsalmási túlélő. A diktatúra bukásáig, tehát még hosszú évtizedekig a hallgatás volt az egykori magyar foglyok osztályrésze. Csakhogy, ahogyan mondani szokás, azzal, hogy elfelejtem, nem oldódik meg a problémám. De – szerencsénkre –, ha akartak volna, akkor sem tudtak felejteni az egykori rabok. 1989-et követően egymás után születtek a témához kapcsolódó írások, dokumentumfilmek, visszaemlékezések. Bár ezek az alkotások áttörték a hallgatás falát, különböző okok miatt mégsem került fókuszpontba a 20. századi magyar tragédia ezen felvonása. Ezért 2015-ben Magyarország Kormánya meghirdette a Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások és politikai foglyok emlékévét, amelyet később 2017. február 25-ig meghosszabbítottak. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága is bekapcsolódott az emlékév programjaiba. Nagy nemzetközi tudományos konferencia, tanulmánykötet, rendhagyó történelemórák, történeti interjúk és emléktáblák mellett fontosnak tartottuk a volt foglyok visszaemlékezéseinek kiadását is. Ennek a visszaemlékezés-sorozatnak az egyik kötetét tartja most kezében az Olvasó.

Máthé Áron

a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökhelyettese

Előszó

„A hadifogság nagy és keserves próba. Próba emberségből, erkölcsből és életrevalóságból. Akik megélték, megtanultak hinni a szenvedés emberformáló erejében. Akik túléltek, megállták a vizsgát, s számukra az éhség, a honvágy meg a tífusz nem volt hiábavaló megpróbáltatás.” Örkény István *Lágerek népe* című könyvének sokatmondó szavai nem csupán a hadifogolysorsra világítanak rá. Emberség, erkölcs és életrevalóság próbáját kényszerült kiállni az a sok százezer magyar állampolgár is, akit a második világháború után a szovjetek elhurcoltak „málenkij robotra”, és évekig kényszermunkatáborokban dolgoztattak. Az elhurcolt polgári lakosság többsége bányákban, fakitermeléseknél, építkezéseken, kolhozokban robotolt embertelen körülmények között. Közülük az egyik az összesen 1249 napot, közel három és fél évet raboskodó Mórocz Károly volt.

„Az igazságot nem szabad elhallgatni.” Ennek a gondolatnak a jegyében született 2001–2002-ben ez a naplószerű visszaemlékezés, amely az évtizedeken át elhallgatott kálváriáról leplezetlen őszinteséggel, a szörnyűségeket a maguk nyers valójában bemutatva szól. Arról a kálváriáról, amely a huszonhárom éves fiatalember számára 1945 nyarán vette kezdetét, amikor szülőfalujában, Aszófőn fogságba vetették a szovjet megszálló hatóságok, s amely 1948-as hazatérése után sem szűnt meg teljesen. A rendőrségen való jelentkezés kötelezettsége, a megfélemlítés, amellyel a hatóságok elnémították a hozzá hasonló, a szovjetunióbeli viszonyokat a saját bőrükön megta-

pasztalt szemtanúkat, az új, egyebek mellett a megfigyelésre és a bésúgókra támaszkodó kommunista hatalom, a beszołgáltatások és az államosítás miatt csaknem mindenét elvesztő család létbizonytalansága nem tette könnyűvé az indulást. 1955-ben mégis már a Veszprém megyei erdőtelepítési állomás vezetőjeként nézhetett szembe a jövő kihívásaival. Szakmai pályafutása során több tízezer hektár új erdőt telepített. „Hazatérésem után tilos volt beszélni, így az általam elültetett fákkal a mellőlem kihaltakra is emlékszem” – vallott egy interjúban a most kilencvenöt éves túlélő. Emlékszik és emlékeztet rájuk jelen memoárjában is.

A szerző a nyers, kegyetlen valóságról tesz tanúbizonytságot, amikor részletesen ír a bevagonírozásról, a gyötrelmes útról, amely annyi áldozatot szedett már a lágerbe való megérkezés előtt is. Képet kapunk a tábor mindennapjairól, működéséről, a rabok fizikai és lelki leépüléséről, túlélési technikáiról. Az egyéni tragédiák mellett szemléletesen írja le a cinikus szovjet propagandát, az orosz örök folytonos, a gyors hazatéréssel kecsegtető hamis szólamait, amelyeket egyfajta végső, az életigenlésre buzdító érvként használtak, nehogy a fogoly teste vagy lelke feladja a küzdelmet. Nos, Mórocza Károly sosem adta fel. Élni akarása volt hazatéréseinek záloga. Mindvégig állhatatosan küzdött, hogy testi-lelki kondícióját a körülmények ellenére is megtartsa. Az éhezést és a betegségeket gyógyteákkal igyekezett ellensúlyozni, valamint – nagy előrelátással – tanulással, hiszen az orosz nyelv elsajátítása tette lehetővé, hogy feljebb jusson a „fogolyranglérán”, és így megkönnyítse saját és társai életét a mindennapi túlélésért folytatott küzdelemben. Ami küzdelme mentális részét illeti, Istenbe vetett hite segítette át a nehézségeken. Számos alkalommal tesz erről tanúbizonytságot, helyenként intim, nagyon személyes vallomásokban honvágýról, családról, hazaszeretetről, amelyek éles kontrasztot alkotnak az átélt és megörökített lágerbeli borzalmakkal, illetve a szövegből kiolvasható leplezetlen rendszerkritikával, amely a kommunizmust magát illeti.

Móroczka Károly kötete hozzájárul ahhoz, hogy a „málenkij robot” brutális traumája beágyazódjon a nemzet, az utókor emlékezetébe, egyúttal – az általa elültetett fák mellett – egyfajta tisztelgés is közzel háromszázezer elhurcolt sorstársa előtt, akik sosem tértek haza a Szovjetunióból.

Spišák Monika

Hová visznek, vajon hová?

1945 júliusában fogdostak össze bennünket az oroszok; szülőfalumban, Aszófőn, az állomásról hazafelé tartva. Arra a két hónappal korábbi hírre, hogy vége a háborúnak, a németek kapituláltak, én is fellélegeztem, hogy megúsztam. Ami ezután következett, az azonban életem legszörnyűbb emlékei közé tartozik.

Az összefogdosott embereket velem együtt Jánosházára¹ hurcolták, ahol fegyveres őrök vettek körül bennünket egy kastély kertjében. Megkérdezték, hogy ki lakik ötven kilométeren belül, mert azokat hamarabb hazaengedik. Én is jelentkeztem. Csak később jöttem rá a valódi okra. Attól tartottak ugyanis, hogy akiknek ötven kilométeren belül van az otthonuk, azok megszökhetnek.

Így történt, hogy elsők voltunk, akiket a jánosházai vasútállomáson marhavagonokba raktak. A vagonba ötven személyt tuszkoltak be, a padló közepén egy hússzor húsz centis lyuk volt, amelyen át szükségleteinket elvégezhattük. 1945. július 20. körül indult el velünk a tehervonat, minden vagon tetején egy orosz katona állt őr, akik váltották egymást. Emlékszem, meleg volt nagyon, és a szomjúság szinte elviselhetetlenül gyötört. Ahol megállt a vonat, ott beadtak egy vödör vizet. Mivel poharunk nem volt, vagy kézből, vagy csajká-

1 Vas megyei település, a második világháború végén szovjet hadifogoly-gyűjtőtábor színhelye.

ból ittunk pár kortyot. Ennivalónak bedobtak egy egykilós konzervet és egy kiló száraz kenyeret. Ötven embernek ez volt a napi élelme. A vonat elkerülte Budapestet, Dunaföldváron keresztül haladt. Soltvadkernél hangos lövöldözésre lettem figyelmes. A lerácsozott ablakon láttam, hogy az orosz őrcök lövöldöznek, a vonat melletti szőlőskertben fogdossák össze a szőlőben permetező embereket, és hozzák őket a vagonokhoz. Az asszonyok sikoltozása hallatszott, pontosan nem tudom, hány férfit gyűjtöttek be, de arra emlékszem, hogy a lágerbe is kerültek közülük. Szörnyű emlék.

Talán egy napig álltunk Soltvadkerten, a pontos dátumra ötvenhat év távlatából már nem emlékszem. Szörnyű meleg volt a vagonokban. A szállításunk egy hete alatt a víz és az élelem hiánya miatt teljesen legyengültem. Ami élelmet adtak ötven embernek, az egy-két embernek talán elég lett volna.

A szökés gondolatával foglalkoztam a társaimmal együtt. De hogyan? Az ablak lerácsozva, azon a kis lyukon, amelyen a szükségleteinket végeztük, egy ember nem fér ki, az ajtót nem nyitották ki. Kénytelenek voltunk belenyugodni a sorsunkba. A vonat Erdélybe vitt. Először Temesváron álltunk meg, de ott a fogolytábor már le volt zárva, mert hastífusz ütött ki, hallottuk, hogy körülbelül harmincezer embert temettek meszesgödörökbe, minden azonosítás nélkül. Majd egy másik gyűjtőtábor felé vittek: Foksányba. Ott hasonló volt a helyzet, szintén tífusz volt, sok halottal. Emlékszem, a nyílt pályán, egy folyó mellett állt meg a vonat. Egyenként nyitották ki a vagonok ajtaját, és őrcök kíséretében mentünk le a folyóhoz, már aki tudott, mert a mi vagonunkban is volt olyan, akit emelgetni kellett, mert annyira legyengült. Én még bírtam, de úgy éreztem, nem sokáig.

Belegázolva a folyóba, a hőségtől kimerült testem egy kicsit helyrejött. Látva, hogy társaim isszák a folyó vizét, engem is kísértés fogott el, de a szennyezett víz miatt, a hastífuszra gondolva, nem ittam belőle. Az ott eltöltött órák alatt rengeteg gondolat foglalkoztatott. Mi jön ezután? Ahogy végignéztam a vonatban tengődőkön, a leg-

többje innen-onnan összefogdosott ember volt. Néhányan ötven év körüliek, de legtöbben (hetven százalékuk) tizennyolc–harminc évesek voltak. Beszélgetésük alapján sok volt a dunántúli, magyar származású, ebben a szállítmányban nem voltak idegen nemzetiségűek. Különböző iskolai végzettségűekkel beszélgettem, mindegyikőjük kilátástalannak ítélte a jövőnket. Felmerült a szökés gondolata, de mindenki félt, jómagam is, mert az orosz őnök ütöttek-vertek, és ha kellett, lőttek.

Hová visznek, vajon hová? Biztos, hogy Oroszországba, de mivel az ország óriási, lehet, hogy Szibériában kötök ki. Ahogy végignéztem a vonatban levőkön, elfogott a keserűség. Ki voltunk szolgáltatva, sok emberen látszott a félelem a tífusz miatt is. Magamba roskadtam. Már két hét után itt tartunk, ilyen hamar le lehet rongyolódni lelkileg, testileg? Az emberek fele lehúzott nadrággal járt az állandó hasmenés miatt, ez a tífusz előjele volt.

Egynapi folyóparti tartózkodás után visszatuszkoltak bennünket a vagonokba, és elindultunk. Vajon hová? Az élelem továbbra is egy doboz konzerv és valami száraz kenyér volt az egész vagonnak, el lehet képzelni, hogy fogytak le az eredetileg nyolcvankilós emberek. Volt, aki katonai ruhát viselt, voltak civilben, rajtam egy ing, egy pantalló, alatta rövid selyem alsónadrág volt. Egy gyűrű volt még nálam, amit édesanyámtól kaptam tizennyolcadik születésnapomra vagy a szakiskolai bizonyítványom eredményeképpen, pontosan már nem emlékszem. A gyűrűbe „MK” monogramot véstek, szép sárga arany volt, elég súlyos. Úgy hiszem, tizennyolc karátos volt, az ára hatszáz pengő lehetett. Ez akkoriban háromhavi tisztviselői fizetésnek felelt meg. A napszám két pengő volt, tehát háromszáz napszám volt a gyűrű ára. Csodálkoztam azon, hogy valamelyik orosz katona nem vette észre, mert előtte a kezemen viseltem, ilyen gyűrűért megöltek embereket. Elgondolkodtam, hogyan menthetném meg. A zsebembe nem tettem, mert kiránthattam volna a zsebkendőmmel (akkor

még az is volt). Úgy határoztam, hogy valahogy bevarrom majd a nadrágomba, a derekamhoz, ott érezni fogom.

A vízparton, abban a piszkos vízben kimostam az alsónadrágom, és megmosakodtam. Igaz, hogy nem volt mosószer, mégis úgy éreztem, hogy az izzadságszag eltávozott belőle. Így indultunk tovább Romániába. Már a Kárpátokon túl voltunk, a Fekete-tenger irányába mentünk. Gondoltam, hogy hajón visznek tovább, mert ha vonaton akartak volna, akkor Ukrajna felé megyünk. Két nap elteltével megérkeztünk Konstancába, a kikötő melletti állomásra, ahol két napig őriztek bennünket, nagyon szigorúan. Volt már ott egy másik vonat is, amelyen németek tartózkodtak, de mind katonai egyenruhában. Őket valamelyik gyűjtőtáborból hozhatták, nem Németországból, mert miért tennének ekkora kerülőt velük ahelyett, hogy Lengyelországon vinnék őket – tűnődtem el.

Másnap láttam meg a kikötőben egy nagy, emeletes hajót. Gondoltam, na, ez lesz az, amelyen elvisznek bennünket valamelyik orosz kikötőbe, ahol majd ismét vagonba raknak.

Ekkor már augusztus eleje lehetett, ha jól emlékszem. A meleg sokszor elviselhetetlen volt, az ivóvíz csapból folyt, de hogy jó-e, nem tudhattam. Én is ittam, mert muszáj volt, de sokasodtak a hasmenések, az első tünetek nálam is jelentkeztek. Ahogy kísértek bennünket a hajóra, ott meg tudtam volna szökni, ha lett volna legalább egy társam, de akit megkérdeztem, mind az állapotával volt elfoglalva, félt a hastífusztól. Jó úszó vagyok, könnyedén kértem volna a partra, de az Erdélyben töltött iskolaéveim alatt megtapasztaltam, hogy a románokba belenevelték a magyarok iránti gyűlöletet, és gondoltam, ezek nem fognak segíteni. Eszembe jutott édesanyám intelme: „Bízd az életed Istenre, csak imádkozzál!” Átadtam magam tehát Isten akaratának. Reméltem, hogy a papírfecniket, amelyeket még Magyarországon dobáltam ki a vagonból, hogy „visznek Oroszországba”, talán valaki eljuttatja a szüleimhez.

Csak képen láttam ekkora hajót, még nem volt szerencsém tengeren járni, a balatoni hajók kicsik, de a dunai hajók is ladikok voltak ehhez képest. Vajon belülről mekkora? Úgy százötven-kétszáz méter hosszúra becsültem, a magassága a víztől mintegy harminc-negyven méter, a szélessége negyven-ötven méter volt. Hadihajó lehetett, mert katonák voltak a matrózok is.

Úgy becsültem, nyolc-tízezer fogoly lehetett a parton. Kora reggel tereltek bennünket a hajóra. Először a németeket vitték a fedélzetre. Mi, magyarok a földszintre kerültünk. Egy emberre fél négyzetméter jutott, vagy állva, vagy ülve fértünk csak el, összezsúfolva. Éjszaka éreztem, hogy mozog a hajó, tehát elindultunk. Egyszer csak fegyverropogást hallottam, sorozatszerűen. Nem tudtam, miért lövöldöznek. Az alvás kényelmetlen volt a kemény padlón, óránként felébredtem. Kezdtet világosodni. A nyílt tengeren jártunk, a szárazföldet már nem láttam. Érdeklődtem, miért lövöldöztek. A rabtársaim azt válaszolták, hogy németek ugráltak bele a tengerbe, azokra lőttek. Hogy hányan próbálkoztak a menekülésnek ennek a kockázatos útjával, nem tudom. Vajon sikerült nekik a szökés? Ahogy feljött a nap, égetően perzselt. Lehetett úgy harminc fok meleg. A szomjúság borzasztóan gyötört, egyre jobban éreztem, hogy gyengülök. Engem is elkapott a hasmenés. A vécénk egy vödör volt, amely ha megtelt, bele kellett önteni a tengerbe. El lehet képzelni, milyen gondolataink voltak. Az elkeseredés már a tetőfokára hágott. Én túrtam és imádkoztam. Sok társam könnyögött, mert a családjától, a feleségétől, a gyerekeitől szakították el, és mindenki így rimázkodott: „Miért, miért születtem? Hogy itt haljak meg?” Bennem is felmerültek ezek a gondolatok, de azzal vigasztaltam magam, hogy a szüleim és a testvéreim otthon vannak, és élnek. Bízam az Isten segítségével, sokat imádkoztam. Fiatalon sokat sportoltam, a futball volt a mindenem, nagy játékos szerettem volna lenni, ezért az edzettségemben reménykedtem, hogy sokat kibírok. De ez még csak a kezdet. Mi jön ezután?

Engem nem kapott el a tengeribetegség, de a rabtársaim nyolcvan százalékát igen. Elképzelhető, milyen, amikor a hasmenés mellé a hányinger is társul. Egymást hányták le az emberek, sokan elájultak a hőségben, orvos pedig nem volt. Aki meghalt, azt beledobták a tengerbe, a nevét nem jegyezték fel. Talán olyan is akadt köztük, aki még élt, csak nem mozdult. Én is láttam, ahogy a fedélzetről dobálták le a hullákat, pontos számukra nem emlékszem, de sokan voltak. S vajon éjjel még mennyien lehettek?

Háromnapi hajózás után kötöttünk ki Novorosszijszkban. Egy napon át „rakták ki” a rabszállítmányt. Felismertem a Soltvadkerten „begyűjtött” társainkat is, mert permetes ruhában voltak.

Ötösével sorba állítottak, majd végighajtottak bennünket a város, a főutcán keresztül. Nagyon kevesünkön volt nadrág, inkább a kezünkben vittük. Én is, mert a hasmenés állandóan kínozott. A helyi lakosságban gyűlölet volt, gondolom, a németekkel szemben, mert a város romokban hevert, ép házat keveset láttam. A városból hegyek látszottak. Mivel mindig szerettem a földrajzot, tudtam, hogy a Kaukázus lábánál vagyunk. Mint erdész megállapítottam, hogy mediterrán növények is előfordulnak, vagyis körülbelül a 44–45. szélességi fokon lehetünk, hazánktól délebbre, itt még a telek elviselhetők. Persze latolgattam, hogy innen hova tartunk. Ha északra, akkor a Volgán keresztül kell vinniük, az még messze van innen.

Mintegy két óra múlva kiértünk egy fákkal gyéren benőtt részre, inkább cserjék voltak, mint fák. A déli órában történt, a nap nagyon melegen sütött. Emlékszem, hogy szabadon mozoghattunk, már aki tudott, a tenger úgy száz méterre lehetett tőlünk. Teljesen pucérra vetkőztem, és azon rágódtam, hogy valahogy meg kellene mosakodni, az alsónadrágomat és az ingemet is kimosni. Egyetlen lehetőség volt erre: levánszorogni a tengerhez. Így is tettem, a sziklás részen átkelve lejutottam a partra. Megálltam a hullámok szélén, beáztattam, majd jól megdörzsöltem az alsónadrágomat és az ingemet. Tudtam, hogy a sós tengervíz nem sokat használ nekik, de legalább frissebbek

lesznek. Utána kiterítettem a ruháimat a kövekre, és letelepedtem a homokra, hogy a hasam, a beleim átmelegedjenek. Talán javít valamit a hasmenésen.

Én is szédültem egy kicsit, de a legtöbb társam nem mert lejönni a tengerhez. Némelyikük olyan gyenge volt, hogy nem is tudott. Lehetünk vagy ötvenezren, s csak nagyjából százan mentünk le a partra. A kimosott ruháim száradtak, de emlékezve az erdélyi sós tavakra, ismét megöblögettem, és jól kifacsartam, száradás után még jól ki is ráztam őket. Így talán nem fog csípni a kicsapódó só. A víz hőmérséklete melegnek tűnt, így belementem derékig, hogy felfrissüljek egy kicsit. Jobban is éreztem magam. Az éjszakát ott töltöttük a szabadban, a kevés ruházatom miatt éjszaka fáztam.

Napról napra fogyatkoztunk

Másnap reggel az állomásra hajtottak bennünket. A súlyos betegeket – körülbelül kétezer embert – kiválogatták, azt mondták, őket külön szállítják el. Minket betelereltek a marhavagonokba, és elindultunk észak felé. Ez a rész sűrűbben lakott volt, mintegy tíz-tizenöt kilométerre egymástól kisebb-nagyobb településeket láttunk a vonatból. Úgy két napja utazhattunk, amikor mellékvágányra álltunk. Az ételünk továbbra is konzerv volt – tíz-tizenöt embernek adtak egy dobozzal –, száraz kenyér és víz.

Azon gondolkodtam, ha itt maradnánk, talán jobb is lenne, mert ez még éghajlatilag hazánkéval egyenlő. Körülbelül ötszáz-hatszáz kilométert jöhettünk a tengertől, de még nagy folyón, akár a Donon vagy a Volgán innen vagyunk. Istennek hála, ebben a térségben már nem voltak harcok. Talán a lakosság nem lesz velünk olyan ellenséges.

Így is történt, kiraktak bennünket. Négy-öt kilométeres gyaloglás után egy lágerhez értünk, területe háromszázszor kétszáz méteres lehetett. Faoszlopokra feszített kettős szögesdrót kerítéssel vették körül, a két kerítés között gereblyézett, csupasz föld volt. A tábor négy sarkán oszlopokra épített figyelő volt, ahol két-két orosz katona őrködött. A kerítésen belül harmincméterenként fényszórókat állítottak fel, amelyekkel éjjel a terepet pásztázhatták.

Betereltek minket egy üres részre, úgy ötszáz németet és kétszer annyi magyart. Itt vettek bennünket nyilvántartásba, tehát akik addig meghaltak, azokról semmi feljegyzés nem készült. Ez biztos, mert

Magyarországtól odáig senki engem nem kérdezett meg, hogy mi a nevem, vagy egyebet.

Le kellett vetközni meztelenre. A nadrágomba rejtett pecsétgyűrűmet a markomba rejtettem el. Amikor rám került a sor, a nevemet kérdezték, és egy számot kaptam. A nadrágomban voltak fényképek, de nem vehettem magamhoz őket. Mindent elszedtek mindenkitől. Mondhattam volna bármilyen nevet, azt írták volna fel. Utána hosszú sorba állítottak bennünket orvosi vizsgálatra. Az egészségügyisek között talán volt egy orvos, de nem biztos. Főleg nőket láttam, közönséges katonai ruhákban. Ápolónőfélék, a kezükben pálca. Kezdetnek belecsíptek a fenekünkbe, majd a hasunkba, és ráütöttek pálccával a hímvesszőnkre. Na, ezért kellett a pálca! Mondták, hogy egyes, kettős, hármas. Így állapították meg, hogy milyen kondícióban van az illető. Hogy miért ütöttek a hímvesszőre, csak találgattuk, talán azért, hogy nincs-e nemi betegségünk, mert aki erős fájdalmat jelzett, azt különállították.

A vizsgálat közben a gyűrűt a számba tettem, abba nem néztek bele. Mindezek után az alsóneműnket magunkhoz vehettük. A többit már addigra elhordták, mindent kiszedtek belőle. Én a cipőmet is megtaláltam, fel is vettem, a zoknim is benne volt. Utána adtak mindenkinek egy-egy kopott katonai nadrágot és inget (gimnasztyorkát), egy csajkát, egy alumíniumkanalat és egy karszalagot, amelyet hordani kellett. Ez jelezte, hogy hadifogoly az illető. Most már mindenkit hadifogolyként kezeltek, függetlenül attól, hogy a harcok alatt esett fogságba, vagy a háború végeztével hurcolták el. Ezt én is tudomásul vettem. Hazugság volt, de még sok hazugság következett.

A barakkokat két sorban helyezték el, elöl, a láger kapujánál őrbórdék álltak. Ötvenfős csoportokba osztottak bennünket, a németeket és a magyarokat elkülönítve egymástól. Én az első magyar csoportba kerültem, így az első barakkba osztottak be. Egy barakkban száz főt helyeztek el. A falak vesszőfonatból készültek, becsapva sárral és agyaggal, a faoszlopokon nyugvó tető kátránypapírból készült, léce-

kel lefogatva. A többéves, igen lerobbant állapotú barakkok talaja poros, földes volt. Fekvőhelyül háromemeletes, fadeszkás priccsek szolgáltak, nem volt rajtuk semmi, csak a pusztaszalag. A fal mellett körben egyméteres közlekedőutak voltak.

Ez lett a lakosztályunk. Kinéztem magamnak egy hosszú, vékony férfit. Egyidősek voltunk, ő szintén dunántúli, Tamásiba való, tanítóképzőbe járt, onnan hurcolták el. Később összebarátkoztunk. A legfelső, harmadik emeleten helyezkedtünk el, gondoltam, míg oda fel tudok menni, addig fizikailag bírom, meg talán nem kerül rám semmi szemét.

Ezután körülnéztünk a lágertérületén, mert egy jó darabig ez lesz az otthonunk. A főbejárat mellett volt a konyha, hasonló kivitelben, mint a többi barakk. Találkoztunk olyan magyar társakkal, akik a fronton kerültek hadifogságba, lehetek vagy ötvenen, mind viszonylag fiatal. Igen rossz bőrben voltak. Már ismerték a járást, és ők mutatták meg, hogy mi hol van, és hogy mi vár ránk, ők már két évet ott-töltöttek. Előzőleg voltak vagy ötszázan, ennyien maradtak. Legnagyobb részük meghalt, sokakat pedig elvittek. Amikor ezeket végighallgattuk, el lehet gondolni, mi játszódott le bennünk. Kérdeztük, hogy mit csinálnak. Elmondták, hogy ők már a lágereken belül dolgoznak, takarítanak, meg ami jön, meg amit egészségi állapotuknál fogva el tudnak végezni. Egészségileg leszálalékoltak voltak, úgy mondták, disztrofikások,² nem alkalmasak külső munkára. Közölték: „Titeket ki fognak vinni munkára.”

Kérdeztük, hogyan tisztálkodnak. Majd meglátjátok, ti is ilyenek lesztek, mint mi – válaszolták. Az étkezésről is kérdeztük őket. Víz az van, felették, valami lötytyöt majd kaptok, egy hónapig korpaleves, egy hónapig káposzta. Majd ha jön a csalánkorszak, akkor csalánlevest, meg szedetik veletek a vadgyümölcsöt, és abból adnak levest, kenye-

2 Disztrofia: tápanyaghiányból fakadó szövetsorvadás.

ret úgy húsz-negyven dekát naponta, meg amit találtak vagy loptok. Jók a kilátásaink, mindennap mondják, hogy „szkora domoj”, hamaron mehettek haza... Mi már három éve ezt halljuk – mesélték.

Megnéztük, hogy hol fogjuk elvégezni a szükségleteinket. Egy negyven-ötven méter hosszú árok, cölöpökre vert deszka az ülőke: ez a véce. Ez körülbelül negyven-ötven méterre volt a baraktól, az árok félig volt, hogy milyen mély, azt csak sejteni lehetett a kihányt földhalomból, úgy százötven-kétszáz centi lehetett. Semmi fertőtlenítés nem látszott ebben a melegben, légy volt elég.

Ilyen kilátások mellett telt el az első éjszaka a deszkákon. Igen keveset aludtunk. Barátaimmal elkezdtünk este hangosan imádkozni, és a barakkban lévők velünk imádkoztak, annyira, hogy az örök bejöttek, hogy mi van. Az imádságot minden este megismételtük, egyre hangosabban, de az örök úgy voltak: mondjátok csak! Nem is értették, mit mondunk. Két-három nap után tudtunkra adták, hogy visznek bennünket dolgozni, úgy készüljünk. Minden brigádba oroszul egy kicsit tudó vezetőt neveztek ki, aki közölte velünk, hogy készüljünk fel a munkára.

A napi élelemadagunkat nem lehetett ételnek nevezni. A reggeli korpaleves éppenhogy nem víz volt, csak a színe alapján lehetett korpalevesnek nevezni. Megittuk, mert nem volt más. A körülbelül húsz deka sötétbarna, ragadós kenyér süteménynek tűnt. Egy ósdi, kasznis teherautón vittek először munkára bennünket, a platóján úgy ötven személyt szállítottak egyszerre.

Egy mintegy ötven méter széles folyóhoz szállítottak bennünket. Itt egy folyókanyar volt, amelyet az áradás kiszélesített, azt tervezték, hogy velünk helyreállítatják. Szétosztottak bennünket, és elmondták, hogy a folyó mentén fogunk dolgozni, gátat építeni, a rézsút megerősíteni. Ehhez a rakásokba halmozott követ, sódert kellett behordani. Ahogy elnéztem, az nem egynapos, de nem is egy hónapos, ez egyéves munka, ezt kézzel kirakni nem egyszerű feladat. Ilyen kilátásokkal kellett számolni. Naptárunk ugyan nem volt, de szerin-

tem szeptember elején jártunk. Ide jártunk ki rendszeresen dolgozni nagyjából reggel nyolctól délután négy óráig. Délben hoztak káposztalevest, úgy húsz deka kenyérrel, ez volt az ebéd. Emlegették, hogy normát adnak, hogy mennyit kell megcsinálni, és ha ezt elvégezzük, akkor dupla kenyérmennyiséget kapunk.

Én a barátommal dolgoztam, akit kiválasztottam, de egyikünk se volt fizikai munkához szokva. Mondtam neki, hogy ez a norma nem lesz jó, mert kifacsarnak bennünket, az a kalóriamennyiség nincs arányban a teljesítéssel. Nagy darab kévét kellett kézi targoncára pakolni, úgy húsz méterre vinni, ott a rézsűbe szorosan berakni. Egy-egy darab megvolt negyven-ötven kiló, a tizedik forduló után már remegett a lábunk. A nagy kövek mellé sódert kellett rakni, azt bedöngölni.

Egy nap, ahogy mentünk haza, a láger udvarán nagy rakás szalmát láttunk. Reménykedtem, hogy alánk rakják, nem kell többé a puzta deszkán feküdnünk, mert a pihenésünk, az alvásunk eddig elviselhetetlenül borzasztó volt. Reménykedtünk, hogy valamit javulni fog. Rossz zsákokból összetákolt szalmazsákokat kaptunk, amelyeket megtöltöttünk szalmával, egy zsákot meg úgy töltöttük meg, hogy az lesz a párna. A szalma friss volt, nemrég vághatták le, mert nem volt megázva. Igaz, már körülbelül egy hónapja ott voltunk, eső még nem esett, de a meleg sokszor elviselhetetlennek bizonyult.

A víz, amelyet ittunk, szerintem fertőzött volt, lajtos kocsival hozták. Ez egy nagy hordó, csappal ellátva, hogy honnan hozták, kútról-e, nem tudom. Vödörökbe engedték, amelyek csak úgy szabadon, fedő nélkül álltak a barakk mellett. A tűző napon abból mosakodtunk, abból ittunk. A fertőzés veszélye fennállt, minden második ember hasmenéses volt, fertőtlenítést nem végeztek, legalábbis addig nem láttam. A tisztálkodásunk abból állt, hogy reggel a szemünket kimostuk, meg a munkahelyen a folyóban, amíg még meleg volt, lemosakodtunk.

Én is éreztem, hogy napról napra gyengébb leszek, éreztem a munkában is. A latrinán, így hívták, ahol a szükségünket végeztük, véres székleteket láttam, ami nem jó jel. A latrina tele volt magyar papírpénzzel. Ha valaki ebbe a latrinába beleesik, segítség nélkül ki nem jön! Félek, hogy ez meg is fog történni, mert ahogy gyengülnek az emberek, egy szédülés, rosszullet már elég ahhoz, hogy valaki ott lelje halálát.

Szörnyű volt este jönni, rossz látási viszonyok mellett, mert világítás híján csak a tüksédróttal körülvett kerítéstől jött néha reflektorfény. Szörnyű érzés vett erőt rajtunk. Istenem, mi lesz még velünk? Állandóan ez járt a fejünkben. Mindennap vittek bennünket gátat építeni, de a betegségek miatt napról napra fogyatkoztunk.

Elgondolkodtam magamban, hogy miért tanultam én gyógynövényismeretet. Elhatároztam, hogy amennyire az öröktől lehet, körülnézek, nem találok-e bodzát, csalánt, kakukkfüvet, amelyet megfőzhetek. Tudtam, hogy minden zöldet hozó növényben van valamennyi vitamin, amelyre most nagyon nagy szükségünk lehet. Így aztán a következő napokon hoztam magammal gyufát – a dohányosoktól tudtam szerezni – és csajkát. Találtam fekete bodzabogyót, majd tyúkhúrt, csalánt. Ezeket megfőztem a munka mellett, és víz helyett ezt ittam. Pár nap után jobban is éreztem magam. Akkor vetődött fel bennem, hogy miért nem csináltam korábban, és mi lesz majd később, ha jön az ősz, a tél. Az ételmezésünk továbbra is korpas és marhakáposzta-leves volt napi harminc-negyven deka kenyérral, ez talán ezer kalóriát adott. Amilyen munkát kellett végezni, ahhoz legalább háromezer kalóriát kellett volna kapnunk.

Minden második napon délután öt hat órakor a barakkok és a kerítés között lévő nagyobb területre tereltek bennünket, barakkonkénti felállásban. A szócsövön keresztül a politikai tiszt beszélt, egy ruszin pedig fordította, hogy a kiadott munkát el kell végezni, és ha elvégezzük, akkor több kenyeret kapunk. Arról is beszélt, hogy Amerikában a négerekkel hogy bánnak, mennyi néger hal meg naponta,

mert nincs mit ennie. Biztattak, hogy tegyünk fel kérdéseket, de a régi foglyok kiokosítottak, hogy ne egy ember kérdezzen, mert azt a besúgók megjegyzik, és az örök rövidesen elviszik. Inkább többen szólalunk fel egyszerre, kórusban, ennek nagyobb a hatása. Megfogadtuk a tanácsot, s a kívánságainkat rendszeresen ezen a módon fogalmaztuk meg. Már az első ilyen közös felszólaláson a következők hangzottak el: „Vége a háborúnak, engedjetez haza!” Majd: „Tisztálkodni akarunk, de a víz szennyezett!” Stb. Lehet, hogy a sok kórusban tett felszólalás hatására, de valamit javult a helyzet, sőt háromnaponként egy evőkanálnyi cukrot is kaptunk, meg mahorkadohányt,³ egy evőkanálnyit, amit én mindig odaadtam a dohányosoknak, cukorért cserébe.

A nappalok talán jobban teltek el, mint az éjszakák. Este úgy nyolc óra tájt tértünk nyugovóra. Imádkoztunk, és kértük a jó Istent, hogy segítsen bennünket, mert ez itt a pokol. Magamba roskadva eszembe jutottak a szüleim, a testvéreim, hogy egyáltalán miért történik mindez velem? Miért? Mi a bűnöm? Ez minden este órákon át nyomasztott, aztán elcsigázottan elaludtam. Éjszaka sokszor arra ébredtem, mintha orosz nők visítva énekelnének. Rákérdeztem a hangra egy régebbi fogolytársától. Ő azt felelte, hogy ez sakálok hangja, itt ólálkodnak a láger környékén, mert itt kaparták el a meghalt magyar fogolytársakat, ha egyáltalán elkaparták. Ők nem látták, lehet, hogy csak elszórták a sakáloknak, és ezzel megvolt a temetés. Istenem, ezt hallani! Utána minden éjszaka, amikor a sakálok visítására felébredtem, erre gondoltam: ennyi egy ember! Miért, miért? Tehát a halál árnyékában vagyunk. Kértem az Istent, adjon erőt, hogy kibírjam. Én élni szeretnék! Alig huszonhárom éves vagyok, még nem is éltem. Segíts magadon, az Isten is megsegít! – jutott eszembe sokszor, és amikor e sorokat írom, a könnyeim kicsordulnak.

3 Silány minőségű dohány.

Az ősz jelei már mutatkoztak, adnának legalább valami takarót, mert éjszaka már hűvös van.

Tovább szedtem a csalánt és egyebeket, és hittem benne, hogy valamit segít, ha mást nem, nem iszom a rossz vizet. Próbálkoztam messzebb elmenni a munkahelyen, hátha találok valamit. A folyó partján kietlen pusztaság terült el, körülbelül egy kilométerre látszott egy füstölgő gyárféleség. Odáig nem tudtam elmenni, félttem az öröktől. Akadt köztük rendesebb is, általában fiatalok voltak, húsz-húszonöt évesek lehettek.

Pár orosz szót már tudtam, de nagyon rosszulest kimondani. Tudom, hogy ezek a fiatal örök nem tehetnek arról, hogy mi itt vagyunk, és ránk kell vigyázniuk, de a gyűlölet sokszor erősebbnek bizonyult. A folyó árterülete elég nagy volt, de most úgy száz-százötven centi mély lehetett a víz mélysége. Nem mertünk belemenni az igen-csak gyors folyás miatt, meg gyengék is voltunk, én jó úszóként sem vállalkoztam arra, hogy belemenjek. Gondoltam, ebben a folyóban hal is lehet, de mivel lehetne megfogni? Horgászt nem láttam, igaz, itt a közelben házakat sem.

A beszédtema mindig az evés volt, mert mindig éhesebbek és éhesebbek lettünk. Adtuk le a kilókat, én is a hetven helyett talán akkor lehettem vagy hatvan kiló, de volt köztünk egészen sovány is, ötven kiló körül, az arca beesett. Egymást meg tudtuk nézni, sokszor pedig egy üvegdarab mögé tettünk egy falevelet, és megnéztük magunkat. Én nem voltam annyira szakállas, inkább olyan pelyhes, a bajuszom már korábban megvolt, az növekedett.

Amitől félttem, bekövetkezett. Kezdtünk eltetvesedni, hiszen nem tisztálkodtunk, a ruházatunk piszkos volt. Tudtam, hogy a tetvesedésünk fokozódni fog, ha már le sem tudunk vetközni, mert jön majd a tél, a tetvek fognak szívni bennünket. Egyre fogyott a létszámunk, a körülbelül ezerből úgy hatszáz magyar maradt. A németek még jobban fogytak, maradtak vagy kétszázan, pedig először mintegy ötszázan lehettek. A németekben azt becsültem, hogy összetartot-

tak, nemigen akadt közöttük „Júdás”, besúgó. Ők egy vasútépítéshez jártak, és nehéz vasúti síneket cipeltettek velük, ahogy mesélték. Húszan emeltek meg egy sínt, azt is nehezen. Gyakran beszéltem velük, akkor még elég jól tudtam németül. Megnéztem a barakkjukat is, ugyanolyan körülmények között éltek, mint mi, magyarok. Az egészségi állapotuk vonatkozásában még gyengébben voltak, mint mi, jobban lesoványodtak. Igaz, mind katona volt, és már ideérkezésükkor is látszott rajtuk, hogy jobban lerobbantak. Ez a különbség most is látszódott.

Nemsokára az történt, hogy nem mentek ki dolgozni. Jobb ételt vagy egy hét pihenést kértek, mert nem bírták a munkát. Kórusban kiáltozva kérték ők is, meg is lett a hatása: persze jobb ételt nem kaptak, csak nem vitték őket dolgozni, amire én figyeltem. Este a barakkban páran összejöttünk, és erről beszélgettünk, figyelve, hogy nincs-e köztünk besúgó. Az első követelésünk az lesz, hogy a tetvesedést állítsák meg vagy legalább mérsékeljék, adjanak legalább szappant – a németek már kaptak.

Mint ahogy írtam, két-három naponként kitereltek bennünket a láger üres részére, és ott folyt a szokásos szöveg, hogy az imperialisták, fasiszták mit művelnek, és hogy a kommunizmus milyen jó, itt minden ember egyenlő. Láttuk, hogy hogyan él a lágerparancsnok meg az őt körülvevő politikai tisztek meg a ránk vigyázó őrkatona, hogy mit esznek az örök, és mit esznek a parancsnokok. Ez csak gyülemllett bennünk, miközben egyenlőségről papoltak nekünk. Már láttam egypár kerítés nélküli faviskót. A külsejük olyan volt, mint nálunk egy istálló, körülöttük sivárság. Elhatároztuk, hogy a legközelebbi szokásos összetétel alkalmával kórusban kérünk tetvesedési vizsgálatot és tisztálkodási lehetőséget, szappant. Így is történt, kórusban kiabáltuk: „Tetvesek vagyunk, szappant kérünk!” Munkába ugyanoda vittek, gondoltam, ide fogunk járni sokáig, amíg be nem jönnek az esőzések meg a tél.

Találtam csalánt és tyúkhúrt, úgy terveztem, hogy a napon szárítom, és eldugom a fejem alá későbbi időkre. Így is történt. Nappal úgy déltájban már felmelegedett az idő, és levetköztünk, hogy valahogy a tetvek ne bántsanak annyira, különösen deréktájon és a hónaljban csipkedtek. Figyeltük, hogy apró, fehéres serkék vannak a ruháinkban, különösen a varrások mentén. Ezeket megöltük, de találtunk tetveket, amelyeket a körmünkkel öltünk meg, ennyivel is kevesebb marad. Ezt a műveletet mindennap elvégeztük.

A barátommá fogadott társamat, amiben csak tudtam, segítettem. Ő még nálam is elkeseredettebb volt, jobban le volt robbanva, és fekélyek, kelések is kijöttek rajta. Ezeket a munkahelyen ápoltam, kinyomkodtam a gennyet, és útifüvet⁴ tettem rá, hogy enyhítsem a fájdalmait. A kezemet megmostam, és homokkal dörzsöltem, hogy a fertőzést kivédjem. Adtam neki az általam főzött teából. Persze nagyon keserű volt, de biztattam, hogy csak igyál, igyál, meg fogsz gyógyulni. Egy keveset javult is, de lelkileg nem tudtam megvigasztalni. Állandóan mondogatta, hogy ő meg fog halni, őt csak a szülei tudnák meggyógyítani. Biztattam, hogy Isten velünk van, és én segítek. Persze sokszor én is nagyon el voltam keseredve, el lehet képzelné. Így mentek a napok, és minden alkalommal kórusban tiltakoztunk a bánásmód miatt, a tetvesedés, a kosz ellen.

Végre a tiltakozásunk sikerrel járt, mert kaptunk szappant, hús fő körülbelül egykilónyit, azt elvagdaltuk. Úgy öt deka körüli jutott nekem. Ez már valami! Kivittük a munkahelyre, és ott dél körül a csajkában melegített vízzel meg az ott lévő vödörök segítségével mostuk le egymást. A fiatal, hozzánk hasonló korú örök, látva, hogy mit művelünk, nem szóltak. Szinte megkönnyebbülés volt tisztábbnak lenni.

4 A gyulladáscsökkentő és enyhén antibiotikus hatású útifüvek több száz éve ismertek gyógyhatásuk révén.

A szappannal nagyon csínján bántunk, mert ki tudja, mikor kapunk megint.

Már októberben járhattunk, mert sárgultak a falevelek. Mondták az öreg foglyok, hogy október végén bejön az esős idő, akkor napokig esik, kint nem tudnak munkát adni. Akkor be szokták vinni valamilyen gyárba a foglyokat. Egyik nap, ahogy hazaértünk, szörnyülködve mondták a bent lévő, dolgozni már nem tudó társak, hogy valaki beleszédült a latrinába, és belefulladt, vigyázzunk, hogy este máshol végezzük a dolgunkat, mert a rossz megvilágítás miatt beleeshetünk. Hát ez van. Mi jön még?

Pár napig még kivittek bennünket a folyóhoz, amely valahol a Kaukázusban eredt, ott már biztos esett az eső, a víz színe is zavarosabb volt. Az alsó részeket, ahol a rézsút már megcsinálták, elérte a víz, de a felső rész még nem volt kész. Mondták is a munkavezetők, hogy siessünk, mert emelkedik a vízállás. Siessünk, siessünk, gondoltam magamban, ez a körülbelül kétszáz ember nem tud csodát tenni, meg hát a gyengeségünk miatt csökkent a teljesítmény is. Felhős volt az ég, biztos, hogy pár nap múlva jön az esőzés. Be is következett, esett rendületlenül, napokon keresztül. A barakkokban csatorna híján szabály szerint folyt a víz, a talaj nem tudta elnyelni. Tenger volt körülöttünk, még szerencse, hogy nem esett a fejünkre az eső. A szükségünket vödörökbe végeztük el, és a tartalmát kiöntöttük. Vödörökben hozták a lötytyöt, de megettük, akármilyen rossz volt is. A kenyér vizes volt, de nekünk kalácsnak tűnt. Néha kaptunk egy kanálnyi kristálycukrot, azzal a kenyér felséges volt, csak kevés. Két-három falat, sóhajtottunk, és hallgattuk az éjjeli zenét, a sakálok visítását, és imádkoztunk. Az eső rendületlenül esett, még szerencse, hogy a barakk építéskor tudták, hogy milyen esőzés van erre felé. A barakkokat körülárkolták, a falakat pedig oszlopok támasztották, így hogyha a vályogfalak feláznak is, az épület nem dől össze, mert az oszlopok védenek. Ebben reménykedtünk. Az esőcseppek kopogtak a kátránypapírból készült tetőn.

Mivel a főbejárat első barakkjában laktunk, hozzánk jött pár emberért egy idősebb orosz két őrrrel, és kivittek minket a főkapun, nem tudtuk, miért. Nem messze kellett menni, egy raktárépületbe, amely beázott, csöpögött az esővíz, és kádakat kellett elhelyezni, hogy abba csöpögjön. Azt elvégeztük. Az orosz látta rajtunk, hogy milyen elesettek vagyunk, talán sajnálatból odavitt bennünket egy zsák burizshoz (hántolt búza), és mondta, hogy rakjuk meg a zsebeinket. Én is telepakoltam a nadrágom és a gimnasztyorkám zsebeit. A barakkban kiszedtem először a csajkámba, majd zsákból csináltam egy batyut, összekötöttem dróttal, és a fejem alá tettem. Korábban, amikor a szalmát kaptuk, akkor két darab zsákot a fejem alá tettem, ez most jól jött, fel tudtam használni. Már most nekiálltam volna, hogy megfőzzem a burizst, de nem lehetett, mert a barakkban nem volt szabad tüzet gyújtani, kint meg esett az eső. Így várnom kellett, pedig nagyon éhes voltam. Még éjszaka is arra gondoltam, hogy fogom megfőzni. De arra még várnom kell, és vigyáznom a batyura, mert az eső még mindig esett.

Két nap után elállt az eső, és mondogatták, hogy visznek ki bennünket dolgozni. A folyónál biztos nem tudunk, mert ott sáros minden. Abba a gyárba vittek, amelyiket a folyónál láttam messziről. Most közelebről is megnézhettem. Nagynak tűnt, de először nem tudtam, hogy milyen gyár. A sok vezetéket, légvezetéket látva úgy gondoltam, elektromos üzem lehet. Nagy víztározó is volt ott, a vizet a folyóból szivattyúzták ide.

Első munkánk az volt, hogy vagonokból egy nagy raktárba kellett szemet hordani, amelyet vasúton szállítottak ide. Elég nehéz munka volt.

Láttam, hogy a bemenő csövek olyan vattaszerű anyaggal vannak védve, valószínűleg a hideg ellen. Arra gondoltam, milyen jó lenne ebből szerezni és lefejtetni, az majd védene a hidegtől. Elmondtam a társaimnak az ötletet azzal, hogy vigyázzunk, olyan helyen próbáljuk, ahol nem látnak. Másnap aztán hoztunk kést, hogy le tudjuk fej-

teni az anyagot. Megtapogattam, hogy milyen vastag lehet, és úgy éreztem, többretegű. Talán le lehet fejteni. Csak egy réteget vegyünk le, hogy ne vegyék észre! Szépen egymásra terítettük, és a testünkre csavarva tudtuk a kapukon ki- és bevinni. Szintén a szalmazsák alá tettük, hogy majd ha hidegebb lesz, felhasználjuk. Annyit napok alatt behoztunk, hogy úgy véltem, elég lesz majd a ruhámba varrni, ha közben nem kapnék melegebb ruhát.

Kisebb fadarabokat szedtünk össze, és dróttal átkötve vittük a lágerbe a főzésünkhöz. A foglyok már kialakítottak egy tűzhelyet kövek és téglák között, amelyen lehetett főzni. Én is itt főztem meg egy csajkányi burizst, igaz, só nélkül, de így is nagyon finomnak bizonyult, mert éhes voltam. Amióta itt vagyok, először éreztem, hogy megtelt a gyomrom, jóllaktam. A barátomnak is adtam, mert ő olyan ügyefogyott volt, igencsak elhagyta magát, de nagyon köszönte. Állandóan biztattam: „Ne hagyd el magad, az Isten úgy tud segíteni, ha te is akarsz.” Próbáltam lelket önteni belé, néha sikerült is, de láttam rajta, hogy nagyon elkeseredett. Én is éreztem hasonlót, de mindig azzal vigasztaltam magam, hogy az Isten velem van, így nem lehet, hogy ilyen fiatalon ott leljem a halálom. A halál árnyékában éltem, és bíztam benne, hogy egyszer vége lesz. Az orosz raktáros megjelenését is Isten ajándékának vettem, és reméltem, hogy még találkozom vele.

Ebbe a korábban leírt üzembe hordtak ki bennünket, raktári munkákat végeztettek el velünk. Szétszedték a brigádot, négyen-ötven voltunk együtt. Az egyik napon megismerkedtem egy ott dolgozó oroszral, úgy ötvenéves lehetett, több társával dolgozott. Hogy, hogy nem, szimpatikus lett, és éreztem, hogy én is neki. Akkor már elég sok szót tudtam oroszul, tudtam számolni, és már sokat megértettem, és mindennap ragadt rám orosz szó. Utáltam, de tudtam, muszáj oroszul megtanulnom a mindennapi szavakat, hogy megértessem magam, lehet, hogy ez még jól jön.

Én nem hittem az állandó hitegetésben, hogy „szkora domoj”, ezt már nagyon sokszor elmondták, mégis maradtunk. Fel kellett

készülnöm arra, hogy akár évekig is itt leszünk. Nem azért hoztak ki annyi magyart szerintem – akkor félmillióra becsültem –, az nem lehet, hogy hoznak meg visznek vissza bennünket, ez nem igaz, fel kell készülni arra, hogy hosszabb időt itt töltsünk. Ezek a gondolatok sokszor átfutottak az agyamon, és ezért törekedtem arra, hogy orosz szavakat tanuljak.

Itt van ez az eset is ezzel az orosz munkással. Kérdeztem tőle, hogy hol lakik. Mondta, hogy ők is barakkokban laknak, mint mi, itt, az üzem mellett. Vannak vagy százan. A szájára tette a kezét, amikor mondott valamit, éreztem, hogy vallásos ember, mert többször hallottam tőle, hogy „bozse moj” (istenem). Elmesélte, hogy ő ukrán, nem orosz. Ukrajnából hozták ide, ott van a családja, már egy éve itt dolgozik, félévenként mehetnek haza. Kérdeztem, miért hozták ide. Elmondta, hogy otthon kolhozban dolgozott, a szüleinek és magának is volt földje, szeretett volna azon dolgozni, nem a kolhozban, ez volt a bűne, ezért hozták ide. Családja van? – tudakoltam. Igen – felelte –, két gyermeke van, egy fiú és egy leány, már nagyok, ők a kolhozban dolgoznak. Nem tudja, meddig kell itt dolgoznia. Mondta, hogy a társai Ukrajnából valók. Az ő bűnük is az, hogy mertek szólni. Istenem, tehát ők rabok a saját országukban! Kérdeztem, mit esznek. Közölte, hogy húst csak néha, főleg zöldségeket főznek nekik, meg burizst és szárított halat kapnak. Fizetést kapnak? – érdeklődtem. Nagyon keveset, az arra elég, hogy néha egy kis vodkát vehessenek, meg az utazási költségeiket fedezze, amikor mennek haza – jött a válasz. Kérdeztem, volt-e katona, mondta, igen, aki itt van, az mind volt katona, csak részben megsebesültek, ezért leszerelték őket, őt meg azért, mert ötvenéves lett. Tovább faggattam: volt-e Magyarországon? Nem – felelte –, csak hallott róla. Én elmondtam, hogy magyar vagyok, huszonhárom éves. „Bozse moj” – kiáltotta. Aztán jött arra egy katonasapkás férfi, és úgy csinált, mintha dolgozna, én is úgy tettem. Közölte, hogy ez egy „malenkij nacsalnyik” (kis parancsnok), és majd holnap beszélünk. Aztán másnap ugyanebben az

időben felkerestem, és folyt köztünk a beszélgetés. Mondta, hogy a szánkra tegyünk lakatot, mert sok itt a besúgó, meg hogy készüljünk fel, lehet, hogy évekig itt tartanak bennünket. Azzal folytatta, hogy a kommunista nem ember, hanem állat, azokat meg terelik. Próbáljuk elviselni a helyzetünket, biztatott, szívesen adna valamit. Nekünk sincs, mondta, csak szeretet. Megtudtam még tőle, hogy katolikus vallású, de ezt nem szabad mondania, templomba otthon sem mernek menni, oda csak az öregek járnak, őket már nem bántják.

Így teltek napjaink, magunkba roskadva, állandó kétségek közepezté élünk, ha ezt életnek lehet nevezni. Emlékeim nagyon fájóak, és a szívemig marnak, amikor e sorokat írom. Sokszor megkönnyezem. A szörnyű emlékek súlya alatt még most is nehezen tudom magamat meggyőzni, hogy miért kellett nekem és a társaimnak ennyit szenvednünk. Isten akaratának tudom be ezt a megpróbáltatást. Annyi sok rossz emlékem van, amelyeket le kell írnom. Van köztük olyan is, amit biztos, hogy a jó Isten adott nekem, hogy vigasztalódjak és erőt gyűjtsek. Ilyen eset volt az orosz raktárossal való találkozásom is.

Amikor rendszeresen többedmagammal az áramfejlesztő üzembe mentünk dolgozni, egy alkalommal visszavittek a lágérbe. Estefelé ismét megjelent az orosz ismerős raktáros a barakkban. Kérte az ott lévő parancsnokot, hogy engem engedjen ki a raktárba egy órára dolgozni. Így is történt, kiengedtek a raktár területére.

A raktárak, mint már írtam, közvetlen szomszédságban voltak a lágérrel. Két hosszú barakk, úgy negyven méter hosszúak. Közöttük út vezetett, oda álltak be a gépkocsik a hozott anyagokkal, az egyikben ruhanemű volt, a másikban, közvetlen a kerítés mellettiben pedig élelmiszer. A két raktárépület is hozzá volt kerítve a lágérhez, csak külön kerítéssel.

Ebbe a raktárba – már az élelmiszeresbe – vitt be engem az orosz raktáros. Végigkísért a raktár folyosóján, és mutatta, hogy több ilyen patkány van, mert a nyomok azt mutatják. Kézzelel-lábbal mutogatott, hogy valamit kellene csinálni. Mutatta a mérget, amit ki lehet-

ne tenni, de fél, hogy esetleg az élelmiszert is megmérgezi. Akkor már értettem annyit oroszul, hogy itt kéne valamit tenni. Eszembe jutott, hogy hogy fogta meg a patkányokat a szüleim aszófői malmában dolgozó molnárségéd, aki bejárta Európát, és sok tapasztalatot szerzett. Hátha itt is meg lehet ezt csinálni. Rákérdeztem, hogy nappal itt vannak-e munkások, akik ezt a rengeteg ládát, zsákot mozgatják. „Da” (igen) – felelte. Erre én kértem tőle papírt, ceruzát, lerajzoltam, hogy hogyan lehet a patkányokat megfogni. Lerajzoltam neki, hogy szerezzen négy darab egyméteres deszkát, és azokat egymásra szegelve csináljon egy alagút-folyosót, ezt tegye egy méter magasba egy asztalfélére. A folyosó elejére tegyen szintén deszkát, ahol a patkányok felmennek a folyosóba, majd a fából készült folyosó végére kössön egy zsákot, amely függőlegesen leér a földig. Ebbe a zsákba tegyen csalétket, amit a patkányok szeretnek, és rakjon egy kevés csalétket a folyosóba, az alagútba is. Magyaráztam, hogy a patkány nagyon mohó állat, így belemegy a folyosóba, utána a zsákba is. Mondtam, hogy a zsákot tegye egy hordóba, nehogy a patkányok akár kívülről, akár belülről kirádják a zsákot. Legalább négy darabot csináljanak, és különböző helyekre tegyék. „Harasó” (jól van), bólogatott a raktáros, majd meglátjuk, sikerül-e patkányt fogni. Megveregettem a vállát, hogy biztosan.

Ha jól emlékszem, két-három nap után jött az esti órában, hogy kivisz. Együtt örültünk, hogy minden csapdában volt pár patkány, még éltek. Óvatosan kivettük a zsákot, nehogy kiszabaduljanak, ha esetleg kirádják a zsákot. Javasoltam, hogy egy vödörbe tegyünk vizet, és abba ürítsük ki a zsákot, ott megfulladnak. Ki kell vinni a kerítésen kívülre, majd a sakálok eltakarítják őket. Mondtam, hogy addig kell ezt csinálni, míg lesz patkány, mert ha éhesek, bejönnek a csapdába. Az orosz megveregette a vállamat, s kérdezte, hogy mit adjon. Kértem egy kis cukrot az egyik zsebembe, a másikba kukoricaőrleményt, mert mást nem lehetett. A szemére és a szájára tette az ujját. Boldog voltam, hogy ilyen történt velem. Mondta, hogy sűrűn

nem fog jönni, mert fél, hogy a lágerparancsnoknak esetleg nem fog tetszeni, hogy egy fogollyal egyedül van, és beszélnek. Megértettem, hogy itt ilyen világ van, félni kell egymástól. De már a barakkban is félni kellett egymástól. Az irigység persze az éhínség miatt alakult ki, én ezért magamba zárkoztam eddig.

Másnap a munkahelyen találkoztam az oroszokkal, nagyon kért, hogy ne szóljak a rabtársaimnak, nehogy neki baja essen. Biztattam, hogy én nem fogok szólni, de láttam rajta, hogy neki is kell egy kis beszélgetés, reménysugár. Elmondta, hol tudok olyan ládaprészeket összeszedni, amelyek tüzelésre alkalmasak, hogy amit megszerzek, meg tudjam főzni. Maradt még egy kis tartalékom burizsból meg kukoricaörleményből, úgy gondoltam, este főzök. Az üzemben mindent csináltattak velünk.

Egy civil munkavezető, úgy negyven év körüli, látta, hogy szép szóval a magyarokkal mindent meg lehet csináltatni, ezért rendes volt velünk, amikor már hűvös volt, megengedte, hogy melegebb helyre menjünk. Ruházatunk még mindig a vékony nyári vászonnadrágból, vékony rövidnadrágból, még az otthoni ingből, cipőből, zoknijból állt. Bizony már sokszor fáztam, úgy november közepe lehetett, erősen szeles idők jártak, a falevelek már sűrűn hullottak. Bejártam az üzem területét, nem találok-e még valami hasznosítható fűfélélt. Csak valami zöldet találjak, amiből teát tudok főzni. Még volt szárított, eldugott csalánom, amit későbbre tartalékoztam. Találtam még hátul, az elhagyatott részeken felhasználható gyógyfüveket, ezeket összeszedtem, csináltam zsákdarabokból zacskókat, azokban tároltam. Csak valami vászondarabot is találnék, ami jó lenne kukoricadarálék tárolására, mert papír sincs, de azt nem is tartom jónak, mert elszakad.

* * *

Ma is volt eligazítás az udvaron, a szokásos szólamok hangzottak el, így a Szovjetunió dicsérete. Hanem most a „November 7., a dicsőséges

Szovjetunió mindenki fölött” kezdetű ének is felcsendült. Ismét kórusban kértük a tetvesedés elleni védekezést, meleg ruhát, csizmát, sapkát, mert fázunk. A kérdésre, hogy mikor megyünk haza, természetesen az állandó válasz érkezett: „Szkora domoj.” Német fogoly már nagyon kevés volt, talán százan lehettek, nagyon lerongyolódott állapotban. Persze a magyarok is fogytak, a nagyon gyengéket, a betegeket eltávolították, nem láthattuk, hogy mit csinálnak velük. Akik meghaltak, azokat biztos a sakálokkal etették meg, mert temetésről nem hallottunk. Vagy elvitték őket, de hogy hová, nem tudtuk.

A sakálok minden éjjel visítottak, sokszor olyan élesen, hogy a barakkok összes lakója biztosan felébredt. A sakálok pedig dögre jönnek, ezért gondoltunk arra, hogy a halottakat felfaladják velük, és így eltűnnek. Már az első naptól minden este imádkozás után széndarabbal egy vonalat húztam az éppen a fejem mellett lévő oszlopra, hogy tudjam, mennyi napot töltöttünk ott. Lassan már száz felé járok, úgy számoltam vissza, hogy körülbelül milyen hónapban vagyunk.

* * *

A hajam hosszúra nőtt, féltünk, hogy a ruhatetű mellé még hajtetű is lesz. Szerencsére nem volt bennem. Kapartuk a fejünket kartonra, a deszkára, de nem láttam hajtetűt. De viszketett a fejem a mosdatlanságtól. A munkahelyen már hideg volt ugyan, de fagy még nem, szívesen megmosakodtam volna, legalább derékig, de nem volt törülköző. Anélkül mosakodni abban a szeles hidegben nem volt ajánlatos. Egyik nap, hála Istennek, sikerült ez is. Beszéltem a már említett munkavezetővel, aki nem volt velünk rosszindulatú. Megígérte, hogy majd egyenként egy kisebb helyiségben megmoshatjuk magunkat. Ez meg is történt, nagyon jólesett, legalább egy hétre tiszták lettünk. Emlékszem, még a hajamat is megmostam. Ezt a napot az oszlopon vastagabban jelöltem.

Már decemberben jártunk, amikor ismét felkeresett az orosz rak-táros. Elújságolta, hogy nincs patkány, és megköszönte. A lágerpa-rancsnoknak is elmagyarázta a patkányfogást, aki azt válaszolta, hogy „harasó”, s ha lesz a lágeren belül, akkor ott is el kell pusztítani. Majd keresnek engem. Gondoltam magamban, én leszek a patkányfogó.

Kérdeztem tőle, hogy éjszakánként miért mindig itt kószálnak a visító sakálók, van-e ennek valami oka. A szájára tette a kezét, ebből megértettem. Érdeklődtem még, hogy hoztak-e vissza a lágerből ru-hát. Mondta, „da”, én mondtam, „ponyemaju” (értem). Kérdeztem, van-e családja, azt felelte, igen, egy fiú, egy leány, már nagyok, a leány már férjnél van. Tudtam, hogy nem szabad elárulnia, hol lakik, ezért nem is firtattam. Láttam, hogy itt is van egy szobája. Igen, felelte, mert éjszaka itt is vigyáznia kell minden barakkra, a másikban is van egy személy, fegyverük is van. Megmutatta a szobáját, úgy három-szor három méteres lehetett, egy priccs volt benne, egy asztal, egy kis szekrény, amelyben iratok voltak. Huszonnégy órás váltásban dolgoz-tak. Sokat mesélt, de tovább nem faggattam, mert láttam, hogy fél. Én, mutattam magamra, és a számra tettem a kezem. Vagy két órát segítettem ott, aztán adott megint kukoricaőrleményt a zsebembe. Ebből kétszer tudok kását főzni, mondtam neki. A másik zsebembe adott cukrot, ez is elég lesz két alkalomra.

Még megkérdeztem, hogy meleg ruhát adnak-e. Igen, felelte, pár napon belül megkapjuk, már hoztak, de még nem eleget. „Szpasziva” – köszöntem meg neki. Kezet fogott velem, és mondta: „Bozse moj.” Bent a barakkban nem árultam el a rabtársaimnak, hogy miről be-széltünk. Egy szót se szóltam, még a közvetlen barátomnak se, mert csak suttogva lehetett beszélni, de azt is megértették volna.

Az esti imádságunk után raktam ki a hozott ételmet, hogy ne lássák. Az irigység meg az éhség nagy úr, magába kell zárnia az em-bernek mindent, mert soha nem lehet tudni, kiben mi lakozik. Ezt betartottam.

Megszámoltam, hol fekszenek, én még a felső priccsen, illetve deszkákon aludtam, mert ott melegebb volt, a szemét sem esett rám. A gyengébbek a legalsó priccsen feküdtek, volt olyan a barakkban, akit már nem hoztak ki munkára, mert olyan gyenge volt. Úristen, gondoltam magamban, három hónap alatt ennyire le lehet gyengülni? Igaz, ilyen élelem mellett, ilyen körülmények között nem csoda. Mi lesz később, amikor a hideggel is meg kell küzdeni?

Éjjel elgondolkoztam a kérdésen, amit az orosz raktárosnak tettem fel, hogy hoztak-e vissza ruhákat a lágérből. Ezek a meghaltak ruhái voltak, hogy mennyi, arra nem mertem rákérdezni, de a lényeg, hogy hoztak, tehát levetkőztették őket. Temetés nem volt, senkitől nem hallottuk. Tehát éjszaka kivitték őket, a sakálok ezért járnak itt ilyen sűrűn! Amikor a raktárosnak emlegettem a sakálokat, a szájára tette kezét, ez már nekem elég volt a meggyőződéshez. Lehet, hogy a gyenge emberek közül elvisznek néhányat valahova, de a halottakat sehova nem viszik. A sakáloknak adják őket. A kerítésen kívül bokros, kevés fával borított részek vannak, épület nincs, csak pusztaság. Ennek ismeretében kell magamba lelket önteni és kérni az Istent, hogy segítsen meg, ne legyek a sakálok martaléka.

Én rendületlenül főztem a teát, meg beosztottam azt a keveset, amit a raktárostól kaptam, hogy a fizikai állapotom ne romoljon tovább. Amikor az orosz raktárosra gondoltam, éreztem, hogy az Isten velem van. Elmondtam az egészet a barátomnak. A kelések a testén aggasztottak, most már útilevet sem találok, amellyel segíteni tudnék a fájdalmán. A teáimat nem akarta inni, mert keserűek voltak. Csukd be a szemed, és igyál! – mondogattam állandóan. Egy kis plusztételt is adtam neki, hogy erősödjön. Csak több cukrot kapnánk, hogy a teát tudnám ízesíteni!

Ebben az időben korpalevest kaptunk reggel, délben, este. Jó volt, mert meleg volt, de jó, ha volt benne egy kanál korpa. Kaptuk még a szokásos harminc deka kenyeret és háromnaponként egy kanál cukrot. A munkahelyen, az üzem területén mindent összekutattam,

hogy találjak még valami zöldet, de már egyre fagyott, hiszen beköszöntött a tél. Decemberben jártunk, már nemsokára itt a karácsony. Mi lehet otthon? Ez mindenkor megfordult a fejemben, különösen este, amikor oly egyedül éreztem magam.

Végre kaptunk melegebb ruhát, rossz pufajkákat, nadrágot, kabátot meg csizmákat, szedett-vedett kapcarongyokat. A csizma bő szárú, bele lehet ugrani, gondoltam, a szerzett posztó- és vattadara-bokkal kibélelem, talán akkor nem fogok fájni. Így is történt, és bevált. Ha nagyobb hideg lesz, akkor a kabátba és a nadrágba is rakunk posztó- és vattadarabot.

Másnap már ebben az öltözékben mentünk, persze a karszalagot fel kellett rakni, úgy volt szabad csak kimenni, de most nem fáztam, pufajkasapkát is kaptunk, a fejem sem fázott.

A szokásos munkát kellett végezni, amit már tudtunk: szenet hordani, ládákat cipelni, az üres faládákat kihordani, gépkocsira felrakni. A nap nagy része szén- és salakhordással telt. Ez nagyon piszkos munka volt, meg messzire kellett vinni a rakományt, az üzem sarkába. Itt nem volt norma, amit tudtunk, megcsináltunk. Körülbelül ötvenen jártunk ide dolgozni, a láger többi emberét, aki tudott dolgozni, azt más üzemekbe vitték. Többen a vasutat építették, gondoltam, csak oda ne vigyenek, meg a kikötőbe, az ottaniak nagyon panaszkodtak. A lágerlakóknak körülbelül a fele bírt még dolgozni, az úgy kétszázötven ember lehetett. Más barakkba is bejártam, hogy ott hogy vannak. Ugyanúgy, mint nálunk, elcsigázott emberek, akiken látszott a kilátástalanság.

Jaj a legyőzötteknek!

Így jött el karácsony ünnepe (a munkahelyen tudtam tájékozódni a naptár állásáról). Beállítottak a barakkba egy benzines hordós dobkályhát, tavaly is ott volt. Mondták, hogy minden barakk lássa el magát fával. Ha nem akarunk fázni, ezt kell csinálni. Másnap a munkahelyen mindenki szedett fát, összekötötte dróttal, és hoztuk be. Külön a fal mellé összeraktuk, talán két napig elég lesz, talán ezen főzni is tudunk, legalábbis vizet melegíteni mosakodáshoz. Javasoltam a társaknak, hogy azokat a szalmazsákokat, amelyeknek a gazdáit elvitték, rakjuk egymásra a fal mellé, hogy azzal is melegebb legyen. A barakknak volt egy oroszul tudó kijelölt parancsnoka, de az nem tartózkodott köztünk, így amit én javasoltam, azt általában elfogadták, vagy ha volt valami probléma, hozzám fordultak. Már írtam, hogy ebben a barakkbán voltunk vagy ötvenen. Itt nem számított a karácsony, de azon a napon nem dolgoztunk, csak sóhajtoztunk.

Másnap már vittek bennünket dolgozni. Kerestem az ismerős oroszomat, de nem találtam, úgy látszik, elengedték a családjához. Év végén volt egy komisszió,⁵ vagyis egészségügyi vizsgálat, ami abból állt, hogy anyaszült meztelenre kellett vetköznünk, s az ápolónők megcsipkedték a hasunkat, a fenekünket, hogy van-e még rajtunk hús. Mondták: „dva”, „tri”, „disztrofika”. A kettes és a hármas kategóri-

5 Commissio: együttes, mindenkire kiterjedő.

ába esők még dolgozhattak, a disztrófások már annyira legyengültek, hogy nem voltak alkalmasak a munkára. Én a hármas kategóriába estem, de a megvizsgáltak kétharmada is hármas volt, a többi munkaképtelen, akik végelgyengültek. Én lehettem úgy ötvenhat kiló, de a munkaképtelenek nem voltak többek negyvenöt-ötven kilónál.

* * *

Ezt az előttünk lévő három hónapot kellene kibírni. Csak hívna már megint az orosz a raktárba, hogy egy kis kukoricatörmelékhez jussak! Az Isten meghallgatott, mert úgy január elején kivitt. Nem kellett sokat dolgoznom, kérdezte, „kakoj” (hogy vagy), de én csak azt feleltem, „szarovno” (mindegy). Mondta, na „igyi szuda” (gyere ide), s adott megint két zsebre való kukoricaőrleményt. A pufajkanadrág zsebe nagyobb volt, most jól jött, még cukrot is rakott bele. Nagyon megköszöntem, na, ebből megint jóllakhatok. A barátomnak is jutott, de őt leszázalékolták, nem járt ki dolgozni, főleg a kelései miatt. Félttem is, hogy elkapom. Most, hogy volt kályha a barakkban, tudtunk melegíteni, de a kukoricát a munkahelyre vittem ki, és ott főztem meg, mert annyira nem melegített a kályha, mosakodásra a víz langyos volt. Már említettem, hogy hetenként kaptunk egy kevés főzött szappant, nagyon be kellett osztani, hogy elég legyen.

Már korábban írtam róla, hogy a nadrágomba rejtettem, illetve dróttal belevarrtam a születésnapomra kapott pecsétgyűrűmet. Amikor kaptuk a pufajkás nadrágot, és le kellett adni a vásznat, az volt az első dolgom, hogy kivegyem, és a kapottba varrjam, szintén vékony dróttal.

* * *

Leesett az első hó, úgy négy-öt fokok hideg lett, mint nálunk szokott lenni, reméltem, nem lesz hidegebb. Január vége felé az oszlopon gyűltek a strigulák, már százhatvan nap eltelt, hogy itt vagyunk. Többen panaszkodtak, hogy mozog a foguk. Úristen, gondoltam magamban – mivel középiskolás koromban sok utazási regényt olvastam –, ez fogsorvadás lesz, másképpen „berberis”. Az egyoldalú táplálkozás, a vitaminhiány okozza, ez a látás romlásával fog párosulni, amit farkasvakságnak hívnak. Elmondtam a barakkban lévő bajtársaimnak, ha észlelik, hogy estefelé homályosan látnak, jelezzék felém. Még most sem tudom, mit tudtam volna azonnal csinálni, csak vigasztaltam őket. Valószínű, hogy nem végeztek középiskolát, így erről nem tanultak. Tudtam, hogy vitaminhiány állt be, ezt most pótolni képtelenség, ha megérjük a márciust, talán lesz már olyan zöld növény, amiből teát lehet csinálni.

* * *

Éjszaka álmunkból felvert a sakálok visitása. Olyan erős volt sokszor, mintha a szomszéd barakkból jönne. Elgondolkoztam azon, hogy vagyunk itt a lágertben vagy ötszázan, ebből a fele dolgozik, akkor miért tartanak bennünket itt? Van vagy húsz ór, tíz lágereparancsnok, konyhai dolgozók, raktárosok, úgy szerintem ötszáz fogvatartottra esett ötven fő.

Mi dolgozunk vagy kétszázötvenen, de azt a munkát húsz-harminc egészséges ember elvégezné. Az volt az érzésem, hogy ezt ők látják, és vagy fölöltik a lágert, vagy minket visznek el másik lágertbe. A szokásos napokon most is kitereltek bennünket, és mi csak kórusban mondtuk: „Tetvesek vagyunk, engedjetez haza! Enni adjatok! Enni adjatok!”

Változott a koszt annyiban, hogy talán látták rajtunk, hogy vitaminhiányban szenvedünk, és ismét marhakaóposzta-levest adtak, de ez legalább vitaminban gazdagabb, mint a korpaleves. Ezt tudattam a barakkban lévő társaimmal is. Ha ezt kapjuk, talán nem lesz farkas-

vakság. A kórusban kiáltottaknak annyi volt a foganatja, hogy hetenként kétszer adtak úgy két evőkanálnyi burizskását – otthon a disznó különbet eszik –, de ez is több volt a semminél. Állandóan az ételről ment a szó, „éhes disznó makkal álmodik”. A beesett szemek mindent elárultak. Nem mertem belegondolni, hogy ennyi idő alatt egy fiatal ember idáig jusson.

Úgy éreztem, hogy a barakkban lévő bajtársak elfogadtak előljáró-juknak vagy minek. Én nem akartam nekik parancsolni, csak segíteni. Itt, ebben a helyzetben magunkra vagyunk utalva. Tudtuk, itt egy magyar ember annyi, mint egy légy a falon, nem több: ha leütik, elpusztul. Nem vettek emberszámba bennünket. Gondolkodtam, hogy a magyar börtönökben sem bánnak így az emberrel, legalább enni adnak, vagy tisztálkodhatnak a rabok, takarót adnak, mosnak rájuk. Ez így, kijelenthetem: haláltábor. De miért? Miért? Pusztuljon a magyar? Tájékozódni sem tudtunk, hogy mi van Magyarországon, nem tudunk semmit, de ők sem rólunk. Biztos, hogy megszállták Magyarországot, tudom, hogy Ausztriát is. Szellemileg is leépülünk, olyan fásultak vagyunk. Itt minden reménytelen.

Mindennap, amikor kinyitom a szemem, borzasztó fájdalom vesz erőt rajtam. Kérdezem magamtól: mit kell még kibírni? Most, hogy zöldséget, marhakáposztát adnak reggel, délben, este, talán némi vitamint kapunk a káposztában, de erőt, kalóriát nem. Istenem, csak mielőbb tavaszodjon! Az időjárás még elviselhető lenne, ha ennyire nem éhezniék. Ami látszik rajtunk, az a végelgyengülés. Sokszor át kell fordulnom az oldalamba, mert érzem, hogy a csontomon fekszem, has már alig van rajtam. A sakálok meg vonyítanak. A vonalakat csak húzom az oszlopra, már siettetném az időt. A tetvek szívják a kevés vérünket, és nem tudunk védekezni. A felső polcon fekszem még, mert ha innen lekerülök, az nem lesz jó. Istenhez fohászok, másba nem tudunk kapaszkodni.

Most, hogy hó van – igaz, csak úgy tízcentis –, kétnaponként visznek dolgozni. Az üzem annyiban jó, hogy ott van melegezési lehetőség

és meleg víz, amiben meg tudunk mosakodni, és hozzuk be magunkkal a tüzelőt, amit bírunk. Bár lehetne valami ételhez jutni, de nincs, csak az, amit adnak. Az orosz raktáros is elmaradt. Az oroszok hazudnak a lágerben. Mindig mondják, hogy „mentek haza”, de ez nem igaz, én nem hiszem. Nehezen cipeljük a testünket is, nem még dolgozni! Ha így megy, nem lesz köztünk olyan, aki dolgozni tudjon.

* * *

A hó gyorsan elolvadt, szeles idő volt és csípős. A latrinára kimenni keserves volt, igaz, kétnaponként mentem, mert főleg vizeltem ettől az ételmentől. A folyadéktól csak vizelni kellett, azt meg elvégeztük a barakk mellett. A barátomra nagyon vigyáztam, nehogy megfázzon, mert ilyen állapotban az végzetes lehet. Csak jönne már a tavasz! Imádkoztam, addig is másra nem gondolok, és egy kicsit megnyugszom. A sátán már sok embert megkörnyékezett azzal, hogy ha Isten létezne, ezt a szörnyűséget nem nézné el. Hangzottak el ilyen szavak, biztattam társaimat, hogy a világ nem csak ebből a részből áll, a világon vannak olyan részek, ahol hasonló módon élnek, illetve raboskodnak az emberek. Mindig az volt a válasz: de miért? Nem értem, nem raboltam, hogy magyarnak születtem, ezért kell így bűnhődnöm? Erre én is nehezen tudtam választ adni. Ember, bízva bízzál... de sokszor elmondtam! Valószínű mondani fogom, míg élek.

A hazugságból elég volt, amit az orosz előljárók mondtak, abból semmi sem igaz. Az ő szemükben mi egy legyőzött nemzet vagyunk, és jaj a legyőzötteknek! A halál árnyékában éltünk nap mint nap, mert napról napra fogyott a létszám a magyarok között. Minden második napon azért kivittek bennünket ilyen állapotban is, hogy valamit dolgoztassanak velünk. Amit bírtunk, megcsináltuk, például egy ládát, amit korábban két ember vitt, most négyen vittük, vonszoltuk. A szenes talicskába pár lapát szenet tettünk, hogy elbírnak,

így is nehéz volt, állandóan a melegedőbe jártunk. A munkavezető megértő volt, mert látta rajtunk, hogy többre nem vagyunk képesek.

Így teltek hát napjaink és éjszakáink, amelyek sokszor félelmetesebbek voltak, mint a nappalok. A sakálok irdatlanul éhesen vonítottak, a tetvek meg csipkedtek bennünket.

Éjszaka természetesen ruhában fekvődtünk, a pufajkát magamra terítettem, a sapkát a szememre húztam. Unatkozva szunyókáltam, és a gondolataim röpdöstek. Ha álmodtam, szörnyű volt utána a valóság.

Végre jött a tavaszi déli szél, ami teljesen elvitte a havat, alig vártam, hogy valami zöldet lássak valahol előjönni a földből, de az még odébb volt. Biztos, hogy kivisznek bennünket dolgozni megint a folyóhoz, töltést csinálni.

Így is történt, ekkor már március volt, a vonalaimból ítélve meg a látottak alapján. Az oszlopon a vonalak csak gyűltek-gyűltek. Az első alkalommal, amikor kivittek a folyóhoz, láttam, hogy a munkánk állja a sarat, pedig a víz magas volt, duplája, mint amikor itt hagytuk, és elég sebes volt a folyása. A munkánk ugyanaz lesz, hogy teraszokat kell csinálni, ahova a víz még nem ért fel, és majd később kövekkel ki kell rakni. Említettem, hogy szorgalmasan tanultam az orosz nyelvet, gondolva, hogy egyszer csak hasznát veszem. Az orosz munkavezetővel váltottam néhány szót. Kérdeztem tőle, hogy a teraszokat nem kellene-e kitűzni, hogy vízszintesek legyenek. Tudakolta, hogy meg tudom-e csinálni. „Da” – válaszoltam, mire ő: „Ládná” (Rendben). Rám bízta a kitűzést, volt egy szintezőléc, amellyel ezt el lehetett végezni. Úgy csináltam, hogy minél kevesebb földet kelljen megmozgatni, de azért jó legyen. Körülbelül ötvenen voltunk, ez volt a munkám, persze lapátoltam is.

Körülnéztem mindig a folyó partján, különösen a déli oldalon, hogy jönnek-e elő a várt zöldek, megtaláltam a régi töveket, és a tőnél láttam, hogy vannak zöld kezdemények. Na, itt pár nap múlva már tudok olyan növényt szedni, ami jó teának. Gondolkodtam,

hogy nem jó, ha úgy csinálom, mint korábban, hogy a zsebembe rakom. Rágódtam azon, hogyan csináljam. Eszembe jutott, hogy van még zsákdarabom, abból csinállok egy kis tarisznyát, és abba rakom, amit tudok szedni. Így is történt, vágtam vagy harminccentis zsákdarabot, azt összehajtottam, és vékony dróttal összevarrtam. Zsákból csináltam csíkot, és az lett a tarisznya. Így a vállamra tudom tenni, és többet tudok szedni, mert még gallyat, fát is kell vinni a főzéshez.

Azon töprengtem, hogy jó lenne száraz gallyat is gyűjteni a munkahelyen, amivel helyben tudok teát főzni, kifelé kihozom a csajkát, befelé a tarisznyában beviszem a szedett zöldet.

Sikerült megvalósítani a gondolataimat, meg tudtam értetni társaimmal is, hogy ezt kell tenniük, ha életben akarnak maradni. Istennek köszönöm, hogy annak idején megtanultam a gyógynövények felhasználhatóságának lehetőségeit. Talán szedünk magunkba annyi vitamint, hogy egy kicsit erősebbek leszünk.

Hála Istennek, a tervem sikerült, és ahogy megjelent a legkisebb tyúkhúr és csalánlevél, már szedtük is. Mondtam, elég egy marékkal egyszerre megfőzni, azt már a mi szervezetünk felveszi, frissen is, szárítva is jó, csak ne rothadjon be. Így már délelőtt főztük a teát, de délután is, úgy, tisztán ittuk a kapott szokásos élelem mellé. Sokaknak nem ízlett, de mondtam: csak nyelni, nyelni. Istennek hála, megvolt az eredménye: nem voltunk náthásak, és nem is szédültünk úgy járás közben. Persze én elmondtam a többi barakkban lévőeknek is, hogy azt tegyék, amit mi. Lám-lám, az oroszok is tudták a csalánban rejlő hatásokat, mert szedettek velünk, és a levesünkbe rakták.

Így teltek a napjaink. Megmaradtunk úgy négyszázan, talán helyrejövnék, ezek után tovább élünk. A szokásos kétnaponkénti gyülekezetet megtartották, és adagolták belénk a kapitalisták elleni gyűlöletet. Ez lenne a gyógyszer, az agyimosás?

Mi azért kórusban mondtuk a magunkét: „Tetvesek vagyunk, adjatok enni, szeretnénk megfürödni legalább tíz percen át!” – kiabáltuk.

Sokszor már féltünk, hogy ránk küldik az őröket, de mivel ez a lágereen belül volt, ott nem voltak őrök. Persze besúgóok akadtak, még talán a mi barakkunkban is, mert egy karéj kenyérért képesek voltak...

* * *

Mintha éjszaka nem lett volna annyiszor sakálvisítás. Talán nem találtak a lágernél hullát, így másfelé kószáltak, vagy hogy kitavaszkodott, nagyobb területeket járnak be.

A munkahelyen vödörben melegítettük a vizet, és úgy-ahogy megmosakodtunk. A fejem, a hajam is megmostam. A szappanunkat nagyon beosztottuk. Féltem, hogy esetleg fejtetű is lesz bennünk, nem elég a ruhatetű, még az is szívja vérünket, azt a keveset, ami még van. Talán ha felmelegszik az idő, jobban tudunk védekezni. Most már a korpalevesbe is tettek csalánt; szedették a csalánt, és láttuk, hogy vágják a konyhán baltával, és rakják a levesbe. Hogy megmosták-e, azt nem láttam.

Biztos, hogy az orosz raktárost elvitték máshová, mert már rég nem jelentkezett, nem hívott. Az Isten fizesse meg neki, amit nekem adott, míg élek, nem felejtem el.

Mindennap a folyóhoz visznek bennünket dolgozni, én csinálom a szintezést. Már a déli órákban levetjük a kabátot magunkról, irtjuk a tetveket. Talán ha levetjük ezt a téli ruhát, csak olyan ruhát kapunk, amelyik nem lesz tetves. Már alig várjuk, ez segítene rajtunk. Szinte elviselhetetlen a tetvesség, különösen éjjel. A régebbi foglyok mondták, hogy ők már kipróbálták, hogy meleg időben elásták a ruhájukat legalább fél napra a földbe. Mivel a tetvek nem találnak élelmet, vért, kimásznak a ruhából, ezért úgy kell csinálni az elástást, hogy a ruha vége a föld felszínén legyen. Na, ezt én is kipróbálom, ha melegebb lesz.

* * *

Mindennap szedtem a zöldeket, a gyógynövényeket, és ezt ittam teának. Igaz, ízetlen volt, de inkább a teát, mint a rossz vizet, meg a teában azért pluszvitaminokat is vettem magamhoz. Ennek köszönhettem, hogy a látásom jó volt, és a fogaim sem romlottak úgy, mint sok bajtársamnak. Mindennap kevesebben mentünk dolgozni. Nagyon sokan annyira legyengültek, hogy nem voltak képesek a munkára.

Lassan kitavaszkodott, eljött a jobb idő, már ki tudtam próbálni, hogy tényleg használ-e az elásás a ruhánkat illetően. Reggel mindjárt elástuk a ruháinkat, a felsőt, és tényleg csökkent a tetvek mennyisége. Pár napra rá lecserélték a téli ruháinkat zöld, kopott vászonnadrágra és ingre. Nagyon örültünk, hogy ebben nem voltak tetvek. Csak a vak nem látta, hogy mi folyik itt. Sztálin politikája az volt, hogy terror útján is kommunizmust kell építeni, mindenáron, ha kell, milliók élete árán. Mi, magyarok vagyunk vagy tízmillióan, ebből a tízmillióból el kell pusztítani félmilliót és a fiatalokat. Ezekkel a gondolatokkal feküdtem-keltem. Éjszakánként órákon át nem tudtam elaludni, a szeretteim körül járt az eszem. Mi lehet Magyarországon? Megszálltak bennünket? Biztos ott is kommunista rendszert akarnak csinálni.

Mi lehet, Istenem, odahaza? Legalább engednék meg, hogy levelet ír hassunk, akik eddig még élünk, kapjanak rólunk hírt. Istenem, milyen gyalázat, nem vesznek emberszámba minket!

* * *

A napjaink csak telnek, élelmezésünk nem változott, két-három hétig ugyanaz a menü: korpaleves, csalánleves, káposztaleves, húsz-negyven deka kenyér, az is vizes, három-négy naponként egy evőkanálnyi cukor. Lassan egy év telt el, de zsiradékot nem ettem. Ilyen élelmezés mellett a végelgyengülés jelei mutatkoznak rajtunk, én a gyógynövények fogyasztásában bízom.

A munka, ahova naponta visznek, elviselhető, mert közben teázgatok. Vízet nem merek inni, mert látom, hogy azok gyengülnek, akik az itteni rossz vizet isszák.

* * *

Az egyik napon bejelentették, megengedik, hogy nyílt levelezőlapon írassunk, de figyelmeztettek minket, hogy a körülményeinkről ne írjunk, mert minden lapot cenzúráznak, és aki olyat ír, annak a levelet nem továbbítják. Persze tudtuk, hogy amit mondanak, az nem azonnali hatályú, eltelik még addig egy kis idő. De a bizakodás megvolt, hogy talán azt is megérjük. Félttem, hogy mivel ilyen kevesen vagyunk, és ez a láger két-háromezer ember befogadására alkalmas, vagy kiadnak bennünket kisebb lágernek, vagy idehoznak még magyarokat.

Végre elérkezett az a nap, úgy július vége lehetett, amikor írhattunk. Az első lapot és a lap mellé egy másikat, amelyen majd a választ kapjuk, nekünk kellett címmel, körzetszámmal ellátni, mert csak ilyen lapokon lehetett válaszolni. Ha minden jó, akkor talán három-négy hónapra kapunk választ az általunk elküldött válaszlapon.

A latrináról néhány szót. Odamenni szörnyű érzés volt, de leülni és végezni a szükséget még szörnyűbb élmény. A patkányok futkároztak alatta a trutyóban, vécépapír persze nem volt, így feküdtél le, és így keltél. Egy börtönben is különbek az elbánások.

Miért nincs temetés? Akiket kiemelnek közülünk, azokkal mi lesz? Láttam olyat, hogy összeesett, eszméletlen volt, semmi orvosi segítséget nem kapott. Ezekkel az emberekkel nem tudnak elszámolni, igaz, nem is akarnak. Ezt a gonoszságot itt meg lehet csinálni.

Velem mi lesz? Már sokszor leírtam, hogy az agyam nem tudott nyugodtan gondolkodni, csak előttem volt, hogy ilyen fiatalon kell meghalnom, mert én sem fogom sokáig bírni, a gondolataim sokszor elhagytak, gyakran már talán nem is emberként gondolkodtam. Raj-

tunk senki nem segít! Amikor így összekuszálódtak a gondolataim, mindig az jutott eszembe Madách tragédiájából: ember, bízva bízál, ember, küzdjél életedért.⁶ „Segíts magadon, az Isten is megsegít!” Ezek a gondolatok adtak mindig lökést nekem. Az Isten súgta: „Fiam, te nem halhatsz meg, neked élni kell, még sok szenvedésen mész keresztül, Jézus Krisztus szenvedéseire gondoljál, és tartsd magad. Vigyázz magadra, a gonoszok el fogják nyerni büntetésüket, mindig világosabb lesz előtted, hogy a kommunizmusnak sok áldozata lesz, de nézz körül, saját fajtáját sem kíméli.”

6 A darabban pontosan így hangzik el: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bizzál!” (Madách Imre: *Az ember tragédiája*. XV. szín, az Úr hangja).

Hogy fogjuk ezt kibírni?

Bekövetkezett, amit gondoltam, hogy akik még bírják, azokat elviszik. Egy napon megjelent egy komisszió, és kiválogattak bennünket. Úgy háromszáz embert másnap gépkocsira raktak. Korán reggel északi irányba vittek bennünket úttalan utakon, míg elértük a Volgát. Kietlen vidékre értünk, egy körülbelül ötszáz főt befogadó lágerbe, hasonló körülmények közé. A barakkok is hasonlóak voltak. Mondták, hogy kőbányában fogunk dolgozni.

Kőbányában. Mi. Ilyen fizikai állapotban. Ki fogja ezt bírni? Az elhelyezésünk utáni napon már vittek is bennünket. A látvány szörnyű volt, mészkőbánya. A köveket kell csillébe rakni és tolni az adott helyre, majd a zúzott követ vagonokba pakolni.

A lágerből gyalog mentünk a bányába, és történt velem egy szörnyű eset. Az oszlopmenetünk mellett elhaladt egy kukoricával megpakott gépkocsi. Olyan lassan ment, hogy felkapkodtunk a kocsira, hogy legalább egy cső kukoricát szerezzünk. Én is ezt tettem, és éreztem, hogy az őr puskatussal vesén vert. Óriási fájdalmat éreztem, és elájultam, a bajtársaim szedtek fel, és az őr kíséretében visszavittek a barakkba. Egy héten át kegyetlen fájdalmat éreztem, igen erős akarrattal főztem magamnak teát. A bánya környékén szedett gyógyfüvekkel próbáltam magamat gyógyítani. Úgy tíz nap után csökkentek fájdalmaim, és újra vittek dolgozni.

Ez a munka még a legerősebb embereket is próbára teszi: követ fejteti, harminc-ötven kilós köveket talicskába, majd csillébe rakni,

ez rabszolgamunka. Ezt sokáig csinálni nem lehet. Talán tíz deka kenyérral többet adtak, de ha az ételünkben nincs kalória, erőnk sincs.

Már késő ősre járt, a falevelek hullottak, az éjszakák nagyon hűvösek voltak. Az oroszok érdeklődésünkre elmondták, hogy itt télen húsz-harminc fok hideg van, korán jön a hó. Uramisten, gondoltam, hogy fogjuk ezt kibírni? Megismerkedtem egy balatoncsicsói rabtársammal, aki a korábbi lágerben is ott volt, csak nem ismertük egymást. Ő is nagyon le volt robbanva, velem együtt. Kértem, hogy jöjjön abba a barakkba, ahol én vagyok, és vigasztaljuk egymást. Így is történt. Este a priccsen még beszélgettünk, és mondtam neki, hogy valamit tennünk kell. Érelődött bennem a gondolat, hogy szökjünk meg, de ne tűnjön szökésnek, bújjunk el valahova a bányában.

Már leesett a hó, és hideg volt, ez is táplálta a gondolatot, hogy valamit tenni kell. A gyűjtött gyógynövények is fogytak. Még megvolt az édesanyámtól kapott gyűrűm, és gondoltam, itt van az ideje, hogy megpróbáljam eladni a bánya vezetőjének, egy ötven év körüli férfinak. Nem néztem sokat ki belőle, de ha ad egy kiló szalonnát és egy kenyeret, biz' Isten odaadom neki. Egy nap, amikor felénk jött, szóltam neki, hogy van egy aranygyűrűm, mit ad érte. Mondta: „Jó, gyere be az irodába.” Bementem vele, és megmutattam neki a gyűrűmet. Láttam rajta, hogy tetszik neki, közölte, ad szalonnát meg kenyeret érte. Azt feleltem, jó. Hogy mennyit, nem is törődtem vele, csak egyszer jóllakhassak.

Másnap jött, hogy itt van az ígért szalonna meg kenyér. Kértem, hogy majd jöhessek érte, amikor megyünk a lágerbe. Megértette, hogy félttem elvinni. Ha meglátják a bajtársaim, nem is tudom, mi történik, mert az éhség az kegyetlen. Még meg is ölnének érte. Ezért amikor vége volt a napnak, és jelezték, hogy „davaj, davaj” (gyerünk, gyerünk), akkor mentem be az irodába, adtam oda a gyűrűt, és kaptam egy ruhadarabba csomagolt valamit. Nem tudtam pontosan, hogy mi az, de éreztem, hogy csak nem csap be az orosz, ennyire nem lehet kegyetlen. A pufajkába rejtve vittem be a lágerbe, a barakkba, az

emeletes priccse. A fogadott barátomnak sem mondtam meg, csak akkor, amikor már fent voltunk a priccsen. Az orosz betartotta ígértét, egy kis tábla szalonna volt és egy egész kenyér. Késem volt, mert még a másik lágerből hoztam magammal egy magunk által fabrikált kést. A felső priccsen nem volt mellettünk senki. Amikor kibontottam a ruhát, a barátomnak adtam egy jó darab szalonnát és kenyeret, és evés közben suttogva elmondtam, hogyan szereztem, mi volt az ára. Mondta ő is – mert vallásos gyerek volt –, hogy „Istenem, mikor ettem utoljára szalonnát”. A megmaradt szalonna jó felét megettem egy fél kenyérral. Még tudtam volna enni, de nem mertem, attól félve, hogy hirtelen megterhelem magam. Hála Istennek, semmi bajom nem lett, nagyon jól aludtam, és arra gondoltam, hogy ami szalonna maradt, azt beosztva, de mindig viszem magammal, nehogy ellopják. Így is történt, a szervezetem azonnal megérezte, és felvette a pluszkalóriát. Édesanyám jutott eszembe, hogy a gyűrű talán fordulópontra, az abból szerzett kalória talán meghosszabbítja az életem.

Tovább motoszkált bennem, hogyan lehetne átverni az oroszokat, hogy ne vegyék szökésnek, ha nem mennénk be a lágerbe. Így érelődött meg bennem az a gondolat, hogy egyik nap el kellene bújni valami sufniába, valamelyik fákamrába, és ott tölteni az éjszakát. Igaz, már hideg volt, de kerestünk zsákdarabokat, majd azzal körülvesszük magunkat a hideg ellen, és ha ránk találnak másnap, akkor azt mondjuk, hogy rosszul lettünk, és nem hallottuk a lágerbe induló parancsot. A barátom nagyon félt, én mondtam neki, hogy nincs más választásunk, ha élni akarunk. Így kötélnek állt, és ahogy elterveztem, végrehajtottuk.

Másnap, amikor ránk találtak az örök, mondták, hogy szökevények vagyunk. Én elmagyaráztam, hogy rosszul lettünk, és azért nem tudtunk menni, mert nem hallottuk a parancsot. Bevittek bennünket a lágerbe a parancsnokhoz, hogy megvannak a szökevények. Magyaráztam, hogy mi nem vagyunk szökevények, csak rosszul lettünk, mert ha szökevények lennénk, akkor elmentünk volna a bányából.

A parancsnok erre azt mondta: „Ládná, de nem mentek dolgozni, mentek az orvosi vizsgálatra.” Ez már jó jel, gondoltam, ismertem az orvosi vizsgálatot, hogy miből áll: anyaszült meztelenre vetkőztetve nézik, hogy bírjuk-e még. Ha szerencsések leszünk, akkor disztrófiásoknak, munkaképtelennek vesznek bennünket. Már december volt, és mit ad Isten, ekkor kaptam választ édesanyámtól az augusztusban írt levelemre. Örültem annak, hogy tudják: élek.

Mi lesz ezután? Ha dolgozni nem visznek, akkor mit csinálnak velünk? Visszavittek egy teherautóval az eredeti lágerbe, de akkor már 1947 januárja volt. Nagyon örültem ennek, mert ha ez nem sikerül, akkor a farkasok martaléka lettem volna, mert ott északon már farkasokkal etették föl a hullákat. Azért is jobb volt, mert itt nem volt olyan hideg.

Ez a Sztálin látott minket

Tudtam, hogy valamit csinálnak velünk. Körülbelül kétszázan voltunk. Talán tíz napja voltunk ott, amikor is vagonba raktak bennünket, és háromnapos szállítás után leértünk a Fekete-tengerhez. Amikor megláttam a tengert, felsóhajtottam: az Isten megsegített! És amikor a vagonból láttam a citromfákat, szinte nem akartam elhinni, hogy ilyen létezik. Egy hónapja még a farkasok vonítását hallottam, most meg, íme, itt egy más világ van. A tenger mentén haladtunk keleti irányba, és másnap megérkeztünk. Kiraktak bennünket Szocsi városi tengeri kikötői lágerébe. Ez egy kicsi láger volt, úgy háromszáz főt befogadó. Még az emberek is mintha mások lennének. Errefelé nem volt háború, a Kaukázus csúcsai látszottak a távolból, a hegyoldal a tengerig körülbelül öt kilométer szélességű. Különböző déligyümölcs-ültetvényeket láttam. A barakkok szintén fából épültek, de nem voltak emeletesek, két sorban voltak a fekhelyek. Egy barakkban úgy ötvenen lehettünk. A láger körülbelül kétszáz méterre volt a tengertől. Már az első étkezésünk is jobb volt az előző lágerekétől, kaptunk sós halat. Olyan apró halak voltak, olajosak, és a kenyér is talán jobb volt, mint másutt.

A ruháinkat kicserélték, vászon katonai vászonnadrágot és inget kaptunk. Biztos voltam benne, hogy itt egy kicsit feljavítanak, mert nagyon rossz bőrben voltunk. Így is történt, egy jó hétig voltunk a barakkokban, és éreztük, hogy jobban bánnak velünk. Szocsi városa üdülőváros, a Szovjetunió kiemelt városa, itt üdülnek a politikai

nagyságok, ahogy érdeklődésünkre elmondták a helyi lakosok. Már elég jól beszéltem oroszul, és most hasznát veszem, mivel szabadababak voltunk.

Este a fekhelyen a barátommal felidéztük a közelmúltat. Megköszönte nekem, hogy bejött az ötletem ott, a bányában. Megnyugtattam, hogy ne nekem köszönje, hanem a jó Istennek. „Segíts magadon, az Isten is megsegít.” Most pedig minden erőnket arra összpontosítsuk, hogy felépüljünk mindenáron, majdcsak eljön az idő, hogy hazajutunk.

Sejtettem, hogy miért hoztak ide a kikötőhöz, mondtam is a barátomnak: figyelj meg, hajókat kell majd kirakni.

Már megkaptam a második levelet édesanyámtól, a szívemremegett, amikor olvastam a kézírását, és éreztem azt a féltést, ami a levélből kisugárzott.

A tisztálkodási lehetőség is jobb volt, akadt köztünk fodrász, így megszabadultam a torzonborz szakállamtól, hajamtól. Egész más embernek éreztem magam. A koszt sokkal jobb volt, mint korábban, kaptunk burizst, egy kevés cukrot és másnaponként sós halat. Persze ez még mindig kevés volt ahhoz, hogy gyorsabban felépüljünk, de ezek után bíztam benne, hogy csak jobb lesz.

A sejtésem, hogy visznek ki a hajókikötőhöz, beigazolódott. Egy nagy uszályt kellett kipakolni, voltunk rá vagy ötvenen. Hogy mi van az uszályban, persze nem tudtuk, nem ismertük a tengeri uszály méreteit sem, ez volt vagy hetven-nyolcvan méter hosszú és harminc méter széles. Amikor lementem az uszály belsejébe, boldogság fogott el, mert kiderült, hogy élelmiszer-szállítmányt kell kihordani a rámpára. Össeöleleztünk, na, most jóllakhatunk! Mondták is az oroszok, hogy „kusej, kusej” (enni, enni).

Ládákban volt az élelmiszer: zsír, hal, cukor. Némelyik társam márékkal ette a zsírt. Csak száraz kenyér volt, azzal ettük, amit találtunk. Egy-két órán át csak kutattuk az uszály belsejét, de csak a felső emeletét nyitották meg, hogy ami ott van, azt kell kihordani. Mondtam

magamban, míg ezt az uszályt kirakjuk, két hét biztos eltelik. A ládákon, amelyek úgy ötven kilósak lehetnek, fogantyú volt, így ketten vittük ki a partra. Úgy osztottak be bennünket, hogy az uszály egyik végén huszonöt ember és a másik végén is huszonöt ember dolgozott. Amikor visszakísértek a lágerbe, az őrszámolta az ötven embert, nem szólt mást, csak: „Davaj, davaj!” Mondta az orosz vezető, úgy készüljünk, hogy ezt az uszályt ki kell pakolni. Ahogy beértünk a barakkokba, látszott minden emberen, hogy most nem éhes, ami levest kaptunk, meg a kenyeret, azért csak megettük.

Másnap folytattuk, de akkor már két csoport volt, lehattunk vagy százan, de az első feladat az evés volt. Hoztam magammal kést meg kenyeret, mert kell itt lennie szalonnának is. Hát volt is! Eszembe jutott édesanyám gyűrűje, mondta is a barátom: most nem kell olyan árat fizetni, mint a kőbányában. Velünk van az Isten, válaszoltam.

Szocsiról kérdeztem az oroszokat, mondták, hogy ez Grúzia, eszembe jutott, hiszen itt hajóztunk ki 1945-ben Novorosszjszk kikötőjébe, és onnan vittek északra. Most ismét itt vagyunk, de attól keletre, úgy háromszáz kilométerre. Emlékszem még a tanultakból, földrajzból, hogy Grúzia fővárosa Tbiliszi, körülbelül akkora, mint hazánk, utána Örményország jön, fővárosa Jereván. Az emberek itt olyanok, mint az olaszok, barna bőrűek, keleti típusúak. Megállapítottam, hogy nem nagyon bírják az oroszokat. Ez valamikor önálló állam volt, csak a Szovjetunió leigázta, bekebelezte őket. Gondoltam, ezt az ellentétet nekünk ki kell használni, mert itt jobb élet van, mint északon, ahol oroszok laknak. A várost még nem láttam, csak messziről, és a csodaszép, örökzöld fákat, a húsz-harminc méteres ciprusokat is. Most február van és tizenöt-húsz fok meleg.

Továbbra is pakoltuk ki az uszályt már vagy két hete, de még csak a második emeletnél voltunk. Ahogy mondták, a fenéig még van két emelet, hogy ott mi van, majd megtudjuk talán.

Napról napra erősödtünk fizikailag, mert mindennap találtunk pluszennivalót. Már vittünk magunkkal a lágerbe, és csereberéltünk.

A szappan a civil lakosságnál is hiánycikk volt, talán itt az uszályon az is lesz majd lejjebb, az alsóbb részeken. Hogy egy tengeri uszályba ilyen mennyiség elférjen, ezt nem tudtam elképzelni, most meggyőződtem róla.

Az általunk kihordott ládákat gépkocsira pakolták, és mindennap elszállították. A kikötőbe rendszeresen nem jött nagy hajó, az uszályokat is kisebb hajókkal húzták be a rámpákhoz. Elég sok helyi lakos is dolgozott a kikötőben, akikkel tudtunk seftelni, csereberélni, sokan szappant kértek. Már ettem grúz citromot meg fűgét.

Gyógynövényeket itt nem tudtam szedni, mert itt minden le volt betonozva. A lágerben a barakkokban esténként egész más volt a hangulat, már nem volt siránkozás, hogy „holnap mi lesz velem; megérem-e a holnapot vagy nem?”. Bizakodóbbak lettünk, hogy majdcsak eljön az idő, hogy vége lesz a rabságunknak. A civilek, a grúzok és az örmények figyelmeztettek, ne zúgolódjunk, mert ők is félnek az oroszoktól, nem szabad beszélni, mert aki hangoskodik, azt elviszik, internálják. Vannak beépített besúgók, akiktől félni kell, ők már ismerik ezeket.

Így teltek a napjaink, és mindennap éreztük, hogy visszatér a nyugalmunk. Itt nem volt rendszeres fejtágítás, sem kicsi láger, de mindenki a kikötőben dolgozott, az uszály kirakodásánál. Ki hogy fogta ki, hogy volt szerencséje, de itt már az éhség csökkenésével a lopás is megszűnt.

1947 márciusa volt, amikor a láger parancsnoka összehívatott bennünket, és megkérdezte, hogy ki ért a kertészkedéshez. Én azonnal jelentkeztem. Felszólított, hogy szedjek össze tizenöt embert, és holnap már oda megyünk dolgozni. Én összeszedtem az ismerősöket, a barátomat természetesen kértem, hogy jöjjön velem. Olyanok jöttek velem, akikről feltételeztem, hogy értenek valamit a kertészkedéshez. Este lefekvéskor azon gondolkoztam, vajon hova visznek bennünket kertészeti munkára.

Reggel egy gépkocsi jött értünk, és vittek Szocsi városán keresztül kelet felé úgy húsz kilométerre. Egy hatalmas palota bejáratánál szálltunk le, ott megmótoztak bennünket az őrök, és bekísértek a palota udvarára. A terület mintegy húsz hektár lehetett, déli fekvéssel, háromszáz méter széles és hatszáz méter hosszú. Körül volt kerítve nagyjából három méter magasságban. Egy orosz vette át a csoportot, és kérdezte, hogy ki ért a kertészeti munkákhoz. Jelentkeztem, hogy erdész képzettségem van. Ezt követően megmutatta, hogy mit kell csinálni. Nem mertem megkérdezni, hogy ez a hatalmas palota milyen célt szolgál, gondoltam, lesz még erre idő, mert biztos hosszabb ideig fogunk ide járni. Első nap elkezdtük kupacokba összetakarítani a lehullott téli leveleket. Voltak örökzöldek és lombhullató fák is, és nagyon sok cserje, virágos ágyások helyei, rózsagruppok, sövények. Biztos, hogy itt fogok még látni sok mediterrán növényt, amelyek hazánkban elvétve, arborétumokban találhatók csak.

Nagyon kíváncsi voltam, hogy hol vagyunk, de nem mertem kérdezni. Amikor bevittek a lágerbe, megkértem a sofőrt, árulja el, hol voltunk. Ő megrökönyödve nézett rám. „Hát Sztálin nyaralójában – válaszolta, és a szájára tette kezét –, de ne mondd, hogy én mondtam!” Este erről beszélgettünk. A gyűlölt ember nyaralójának kertészeti munkásai magyarok. Hát mit lehet erre mondani? Nekünk felemelő, nekik megalázó, hogy erre nem találnak orosz munkásokat. Igaz, nem fizetnek nekünk, de nagyon eltűnődtem ezen a helyzeten.

Másnap ugyanoda mentünk. Adtak főzőedényt és élelmet, burizst, hogy magunk főzzünk, meg kenyeret és sós halat. Elláttuk magunkat. Találtam elég sok gyógynövényt, és teát főztem. Kíváncsi voltam az egész területre. Mi lehet itt a föld alatt? Van valami, mert a növények elhelyezése gyanús nekem, valamit takar. Nap mint nap lesz itt meglepetés. Nagyon szép citromfák és narancsfák vannak, de termés nincs. Szépek a babérfák is.

Este cserebere megy a lágerben, mert a hajókirakodók szereznek egy s mást, a szappan a legjobban keresett. Úgy csináltuk, hogy sze-

reztünk szappant, kicsiket, és összefőztük, aztán spárgával szétvágtuk nagyobb darabokra. El tudtuk adni a civileknek, viszonylag jó pénzért vagy szalonnáért meg kenyérért, attól függött, milyen éhesek voltunk.

További munkahelyem Sztálin üdülőjének a kertje volt. Sokszor elgondolkodtatott, hogy ez a Sztálin látott minket. Elképzelhető, hogy milyen gyűlölettel vágtam a kapát a földbe, vagy vágtam a galylyakat ennek az embernek. Ember az ilyen? Hóhéh! Összeszorított fogakkal végeztük a munkánkat. Majdcsak eljön az idő! Már bizakodtam, mert éreztem, már nem vagyok csont és bőr, talán úgy ötvennyolc-hatvan kiló lehettem, én általában fiatalon hetven kiló voltam.

Az a lényeg, hogy a lágerkoszt mellett tudjak valami pluszhoz hozzájutni, és akkor lassan felépülök. Előttem volt a múlt, a rengeteg halott, hála Istennek, hogy én megmenekültem.

Már hajtottak a fák, tudtam, hogy a nyírfalevélből, a babérlevélből, a különböző füvekből, a vadsósokból készült teákban olyan nyomelemek vannak, amelyet itt nem kapunk. Húst nem kapunk, csak olajos apróhalat, az is jó a szervezetnek, de nagyon alacsony a kalória, amit a lágerben kapunk. Így minden nap küzdelem az életért, a megmaradásért, és minden eltelt nap biztatott, hogy egyszer csak vége lesz. Az Isten velem volt, bíztam. Az egyik nap szólított a munkavezetőnk: „Holnap vegyél magadhoz két embert, mert elmegyünk Jerevánba növényekért.” Este a barátommal már izgultunk, hogy Jereván messze lehet ide, biztos háromszáz-négyszáz kilométer, azt egy nap nem járjuk meg.

A tehergépkocsi padlóján ültünk, korán indultunk. Őr nem jött velünk. Szédületes serpentes utakon mentünk, csodálatos látvány volt a Fekete-tenger. Aztán elhagytuk a tengert, megérkeztünk Tbiliszibe, Grúzia fővárosába, csodálatos régi épületek, oszlopok és paloták, sok mecset közé, mivel itt régen török uralom volt vagy kétszáz éven át. Az emberek tipikus cigány kinézetűek voltak, a nők földig ruhába öltözve, teljesen keletiesen, itt láttam először tevét és gyapo-

tültetvényeket. Mentünk tovább Jereván felé, mondta a munkavezetőnk, hogy útközben fogunk éjszakázni valahol. Így is történt, egy faházban szállásoltak el bennünket a munkavezetővel együtt, adtak teát és halat, valamint kenyeret. Reggel ismét teát és lepényt, majd mentünk tovább Jerevánba. Hegyes vidéken keresztül, igen kanyargós úton haladtunk, nem volt hideg, így el lehetett viselni. Persze kényelmesebb ülésen jobban bírtam volna az utat, de mi már megszoktuk a törődést, volt részünk bőven belőle.

Másnap megérkeztünk Jerevánba. Romantikus város keleti és török eredetű épületekkel, rengeteg mediterrán növényvel, fákkal, cédrusokkal, ciprusokkal, pálmafákkal. Egy arborétumba mentünk, ahol már készen állt a szállítmány: főleg ciprusok, cédrusok, úgy egyméteres növények. Aznap felraktuk, és másnap indultunk vissza azon az úton, amelyiken jöttünk, sziporkázó napfényben. A növények között ültünk, két nap alatt értünk Szocsiba. A fenekem már alig bírta az ülést, sokszor a fába kapaszkodva, állva utaztunk, de ezt is kibírtuk. Bizony Isten a láger fekvőhelye most még jobban elviselhető volt a hosszú út után. Hihetetlen, hogy ekkora birodalom nem tud fellépni a sztálini rendszerrel szemben. Igaz, itt mindenki lop, a keleti népek élnek a maguk életét, talán nem is tudják, hogy a fejük felett mit csinálnak. Ezen a részen látom, hogy a természet olyan sok jót ad az itteni népeknek, csak össze kell gyűjteni. A tengerben hal, a parton teknősbéka, itt ezt is megeszik, vadon nő a szőlő, a vadgesztenye. Főleg szelídgesztenye- és dióerdők vannak, rengeteg fügefát láttam. Amelyek nálunk csak bokrok, itt nagy fák. A grúzok és az örmények kereskednek, dolgozni nem szeretnek, a munkát a nők végzik. A bőrröndöt a nő cipeli, a férfi mellette cigarettázik vagy pipál. Az épületeik fatákolmányok, s cölöpökön állnak, mert sok a csúszó állat. Már voltam Szocsi városában, megcsodáltam a régi épületeket, amelyekről a múlt, ha tudna beszélni, sok mindent mondana. Az emberek gyalog vagy számaron járnak, csak teherautók vannak az utcán, de nagyon kopottak. Csoportba verődve nem láttam embereket, biztos meg

van tiltva a csoportosulás. A szép fák sem újak, hanem ötven-száz év maradványai. Széppé teszik a várost, de virágagyás nincs, erre nem telik, csak Sztálin nyaralójában.

Igen, Sztálin, a hóhér, mindenek ura. Még a nevét sem merik ki-
mondani a leigázottak.

* * *

Bemutatom Sztálin nyaralóját, amelyet immáron egy hónap alatt megismertem. A palotából föld alatti folyosó, kisvasút vezet a tengerhez, oda nekünk tilos volt bemenni, de azt láttuk, hogy a tengerre vezető vasút végén kikötő van, a víz körülbelül egy kilométer hosszúságban és ötszáz méter szélességben háromméteres kerítéssel bekerítve, és a sarkokon örbódék állnak. Így fél egy kommunista diktatúra feje. Ezek szerint tudja, hogy mennyire bűnös, mert ha nem érezné annak magát, akkor nem félne. Engem idehoztak, itt kell a hazámtól háromezer kilométerre élnem, de örüljek annak, hogy még élek. Mikor lesz már ennek vége? Este mindig, talán egy órán át is szárnyaltak a gondolataim, hogy mi lehet Magyarországon. Biztos ott vannak az oroszok, megszálltak bennünket.

* * *

1947 májusa lehetett, már elég meleg volt a tenger. Számomra igen félelmetes volt, pláne itt, Sztálin rezidenciájában. A lágerek drótkerítései ide is elkísértek. Gyűjtöttem a füveket, a leveleket, ittam a teát, sokszor keserű és ízetlen volt, de tudtam, hogy a nyomelemek benne vannak, és az nekem nagyon kell. A barátommal is ittattam, már ő is megszokta. Hála Istennek, hogy itt nem volt tetű, de poloska igen, a fekhelyünkben, a fában. Úgy védekeztünk ellene, hogy kiégettük őket, de azért mindig maradtak, éjjel égve hagytuk a lámpát, mert a poloska nem szereti a fényt, de ha elaludtunk, csak megmártak ben-

nünket, bár ez jobban elviselhető, mint a tetvek csípése. A munkahelyen már ing nélkül dolgoztunk, rengeteg virágot ültettünk, a rózsák már nyíltak, próbáltunk rózsaszirmokat gyűjteni és sűrűvé főzni. Üvegbe raktuk, és bevittük a lágerbe, hogy egy kis illat legyen. Az ételünk még mindig egyhangú korpaleves vagy burizsleves volt, amit saját magunk főztünk, és mindig raktunk bele csalánlevelet. Kaptuk a sózott apróhalat is, arra meg nagyon inni kellett. Itt már jobb volt a víz, de mindig eszembe jutott, hogy a víztől mennyien meghaltak, ezért itt is a teát választottam. Találtam teacserjét, amelynek a levelet szárítottuk, megfőztük, úgy három-négy naponként kaptunk egy kanál cukrot, és azt élesztettük. Már láttam a fügefán a termés jeleit, bizakodtam, hogy egy-két hónap múlva talán ehetünk.

A munkavezetőnk közölte, hogy körülbelül júliusig lehetünk itt, mert akkor jön Sztálin, és nekünk el kell menni. Nem mert beszélni a munkavezetőnk, hiába kérdeztem, csak mondta oroszul, „nyet, nyet” (nem, nem), és a szája elé tette a kezét. Tudtam, hogy fél, ezért nem is faggattam. De nem volt goromba velünk, azért sem szólt, ha néha körülnéztünk, tudta, hogy itt körül vagyunk zárva. Hová is mennénk?

Bizakodtam már, mert éreztem, hogy erősebb vagyok, mint pár hónapja, mert akkor csak szédelegtem, és erőm sem volt, most már az foglalkoztatott, hogy mi lesz ezután. A fizikai felépülésem volt a fontos.

Azzal nyugtattam magam, hogy csak jobb lehet, hiszen az éghajlat javulása biztató, itt a természet is ad élelmet, amelyet a helyiek is kihasználnak, csak utánozni kell őket. A tenger vize még hideg, pedig lehetne halat fogni, de hogyan?

A helyi grúzok, örmények is nyomorúságban élnek, és félnek ebben a diktatúrában. Itt Szocsiban is van Gulag-tábor,⁷ ahol oroszok,

7 Gulag: Glavnoje upravlenyje lagerej (Lágerek Főigazgatósága). A Szovjetunióban a politikai vagy köztörvényes okokból elítéltek fogva tartására létesített kényszermunkatáborok, -telepek és börtönök kiterjedt rendszerét összefogó csúcsszervezet.

örmények, grúzok dolgoznak. A kerítéssel körülvárt táborokban alig jobb a körülmények között, mint a mieink. Tehát ha északon voltunk, ha délen, a helyzet ugyanaz: terror van, és félnek az emberek. Ki vannak szolgáltatva. Ez a vallásos déli kaukázusi nép nehezen viseli el a reá telepedett diktatúrát.

Említettem már a Kaukázust, ezt az óriási hegytömböt, amely mintegy kétszáz kilométer átmérőjű, ezer kilométer hosszú. Úgy tudom, hogy legmagasabb része vagy öt-hatezer méter, a tengertől alig négy-öt kilométerre már jelentkeznek a meredek sziklák, erdőségek és legfelül a havasok.

Élég sokat foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy hogyan lehetne innen megszökni. A gondolataimat nem tudtam, de nem is akartam mással megosztani. A földrajzi ismereteim alapján tudtam, hogy Törökország a tenger túlsó oldalán van, a szárazföldön, Szocsitól körülbelül négyszáz kilométerre, ezért elhessegettem magamtól ezt az ötletet. Azzal nyugtattam magam, hogy most már jobb körülmények között vagyok, már éhen nem halok, talán egyszer eljön az idő, hogy láthatom a hazámat és a szeretteimet. Különösen este volt borzasztó, mikor elalvás előtt kavargtak a gondolataim, és lejátszódtak előttem a gyermekéveim. Imádkoztam, és kértem a jó Istent, hogy segítsen, és adjon erőt. Éreztem az isteni gondviselést. „Ember, küzdj és bízza bízál” – minden este ezzel aludtam el.

A munka elviselhető volt, teltek-múltak a napok. Gyerekkoromban tanultam meg édesapámtól, hogyan kell fűzfából sípot csinálni, és készítettem is többet a társaimnak, hogy azzal értesítsük egymást, sípoljunk, ha kell, és ne kiabáljunk, mert nagy volt a terület, több száz méterre is dolgoztunk egymástól. Rengeteg gyógynövényféléseég volt terítéken, de némelyiket nem ismertem fel, és nem mertem használni. Sokszor gondoltam arra, de jó lenne most itt egy gyógyászati könyv, de ez csak óhaj volt részemről, és arra kellett hagyatkoznom, amit tudok. A helyiek ugyan itták a vizet, de én, emlékezve az észak-oroszországi vízre, főztem továbbra is a teát.

Már 1947 júniusának a vége felé járunk, itt már legfeljebb egy hétig maradunk, mert jön júliusban Sztálin, az orosz isten, és akkor nekünk mennünk kell. Nem lesz szerencsém az itteni fűgefáról a termést megízlelni. Már említettem, milyen érdekes és egyben elszomorító, hogy mi, magyarok ennek a hóhérnak az áldozatai, rab-szolgái vagyunk. Feltettem magamban a kérdést, hogy miért velünk dolgoztatnak itt. Talán félnek saját népüktől, hogy elásnak valamit, vagy hogy ne tudják szájról szájra adni, hogy mi van ebben a rezidenciában?

Ezen rágódtam, de biztos, hogy megvan az oka, sejtem, hogy a biztonságiak így védekeznek, mert mi örülünk, hogy élünk. Még jó, hogy a gondolatainkat nem büntetik. Ez a rezidencia már a cárizmus alatt megvolt, a formája tipikus keleti stílus, hatalmas márványoszlopok az előtérben, igen nagy terasz előtérrel, talán még a cár is itt volt, itt nyaralt. Az épület az arkádokkal együtt úgy ötezer négyzetméter, nem olyan kastélyszerű, talán kétszáz éve épült. Be persze nem engedtek, de el tudtam képzelni, most, hogy már láttam Jerevánban a belső díszítéseket a keleti motívumokkal. Nekünk érdekes és lenyűgöző.

Említést kell tennem arról az útról, amely a Kaukázus és a Fekete-tenger között, a tengertől úgy három-négy kilométerre halad. Rosztovtól, a Dontól indul Krasznodaron át, leér a Fekete-tenger partjára, majd kelet felé halad a tenger mellett nagyjából ezer kilométert Grúzián, Örményországon és Azerbajdzsánon át egészen a Kaszpi-tengerig, Baku városáig, körülbelül kétezer kilométer hosszúságban. Az út kevés kivétellel kanyargós, sok serpentinrel, veszélyes, meredek szakaszokkal. Csak igen lassan lehet közlekedni, mert az út alapja a meredek oldalakból kitermelt kő és föld keverékéből készült. A Kaukázusból lejövvő kisebb-nagyobb vízfolyások mentén alakultak ki a völgyek. A völgyek mentén láttam gyümölcsösöket déli- és hagyományos gyümölcsökkel, de a legnagyobb része erdő, igen sok szelídgesztenye van erdőszerűen. Nem ültetett erdő, olyan, ahogy a

természet kialakította. A városok között elszórtan láttam házakat, néhol kettőt-hármat majd mintegy ötszáz-ezer méterre ismét egy-két épületet. A Fekete-tengerről, visszaemlékezve a középiskolában tanultakra, tudtam, hogy több mint ezer kilométer hosszú és kétszáz kilométer széles. Az általam megjárt körülbelül hatszáz kilométeres hosszúságú rész szélein sziklás, meredek, több kilométeres szakaszok húzódnak, a beléje folyó vizek mentén vannak bejáratok a tengerre.

Lucifer nem tud mit kezdeni velünk

1947. június végén bejelentették, hogy a Szocsiban lévő lágert megszüntetik, minket elvisznek, de nem mondták, hogy hová. Magamba roskadva sóhajtoztam, csak északra ne, bárhová, ha lehet, nyugatra, még a Fekete-tenger mellé. Két nap múlva gépkocsira raktak bennünket, már az megnyugtató volt, hogy gépkocsira és nem vasúti vagonokba. Gondoltam magamban, ha gépkocsival visznek, talán nem messzire. Szocsiból elindulva megállapítottam, hogy nyugat felé visznek, szerpentineken keresztül. Órám ugyan nem volt, de reggel hat óra tájt indultunk, a nap állása szerint számolva. A nap állását, a megtett távolságot és a haladó sebességet figyelembe véve, nyolcvan-kilencven kilométert tehettünk meg. A láger, ahol megálltunk, körülbelül a tenger mellett haladó úttól száz-kétszáz méterre volt, kétszáz-háromszáz ember elhelyezésére alkalmas. Itt is volt drótkerítés, de már nem olyan szörnyű látvány. A dombon állt a barakk, kétszintes fapriccsekkel három sorban. Ez a látvány már ismerős volt, de elkésérítő. A fekhelyeken régi szalmazsákok feküdtek, ki tudja, mikor lett belerakva a szalma, most dohos szaga volt, de ez már megszokott állapot. Első éjszakámon azon gondolkodtam, hála Istennek, hogy itt kötöttünk ki. Vajon még mi következik?

Másnap már ki is vittek bennünket dolgozni a szokásos orosz, orosz platóskocsival, azon ültünk vagy húszan-huszonöten. Körülbelül huszonöt-harminc kilométerre vittek a tengerparti úton. Egy völgyes szakaszon leszállítottak bennünket, és megmutatták, hogy

mit kell csinálnunk. Egy másik autóval hozták a szerszámot, lapátot, csákányt, ebből arra következtettem, hogy itt útjavítási munkálatok lesznek. Jött a munkavezető, és vele hoztak egy szintezőműszert, ebből megint következtettem, hogy az útszéli árkot fogják velünk javíttatni. Ez a lécszint kitűzésére szolgál, ezzel én már dolgoztam. Odamentem a munkavezetőhöz, hogy én értek hozzá, erre ő mondja, hogy „ládná”, meg hogy mutassam meg, hogyan csinálom. Vágattam ki kisebb fákat, amelyekből karókat csináltattam, hogy azok legyenek a szint magasságai. Láta a munkavezető, hogy tényleg értek hozzá, és megmutatta, hogy a hidaknak az átfolyóknál lefolyókat kell csinálni, hogy a víz ne mossa le a földet. Közöltem vele, hogy a lefolyó előtt és utána legalább öt méteren az árok szélességének megfelelően betonba beágyazott köveket kell lerakni. Mondta igen, majd arra is sor kerül. Először az árkokat csináljuk meg, ez hosszú ideig tartó munka. Biztosra vettem, hogy ide fogunk járni, mert az út északi felén lévő árkot kell kitakarítani, délen a tenger felé menő részen az útnak eredetileg nem is volt árok készíttve. Ezen a sziklás, meredek részen az erózió okozta földcsúszás nem ritka, ott többen kell dolgoznunk, mert a rézsút is ki kell alakítani. Kérdeztem, hogy mennyit kell egy nap megcsinálni, de kitérő választ adott: amennyit tudunk, mert különböző az árkok minősége. Kijelentette: „Te leszel itt a brigádvezető, neked nem kell dolgozni, csak irányítani.” Ezzel otthagyt bennünket. Gondoltam, így ez nem is lesz rossz. Egy fiatal orosz katona volt az ő, aki nem sokat törődött velünk.

Az út mellett láttam házakat, amelyeket majd fel fogok keresni, talán tudok némi barátságot kötni, mivel a helyiek nem oroszok, lelkükben gyűlölik az oroszokat, és megvan a lehetőség arra, hogy ez valami hasznot hozzon. Minden igyekezetem a megmaradásra, a felépülésre irányult, talán itt van az alkalom. Az útról jövet gyümölcsöskerteket és szőlőültetvényeket láttam. Itt is nyers alapanyagokat, burizst, korpát adtak, hogy főzzük meg magunknak, meg a szokásos

kenyéradagot, úgy harminc dekát. Persze vizeset, barnát, de nekünk ez volt a kalács. Na, ezt az élelmiszeradagot kellene kipótolni.

Már másnap, ahogy kimértem a napi munkaterületet, az árok hosszát és szintjét, elindultam, hogy felkeressem az első házat. Már a gépkocsiból megfigyeltem, körülbelül ötszáz méterre van. Az úttól úgy száz méterre egy faház állt. Ahogy bementem a kiskapun, megállapítottam, hogy lakják a házat, mivel ápolt és veteményezett kert vette körül. Elindultam a keskeny úton. Tartottam tőle, hogy talán tartanak kutyát, ezért egy botot vettem a kezembe. Már előre így készültem fel, de simán bejutottam az épületig. Zörgettem, kopogtam, és kisvártatva egy alacsony örmény állt előttem, és kérdezte, hogy mit akarok. Oroszul beszélt, de törte a nyelvet. Én őszintén elmondtam, hogy ki vagyok, magyar, itt dolgozunk az út mellett, az árkokat javítjuk. Na, gyere be, invitált, és bevezetett egy kis szobába. Leültetett. Idős ember volt, úgy hatvan év körüli. Elmondtam, hogy valami élelmet keresek, amivel ki tudnánk egészíteni az adagunkat, de úgy, hogy cserébe adunk valamit, akár szerszámot vagy cementet, vagy eljövünk rövid időre, és segítünk, dolgozunk. Láttam, hogy az örmény elgondolkozott. Kérdezte, hogy mit adjon, mondtam, mindegy, csak ennivaló legyen. Érdeklődtem, laknak-e még itt a közelben, igen, felelte, tovább az út mellett vannak házak. Mondtam, hogy ha találkozik velük, sokáig itt fogunk az út mellett dolgozni. Már augusztusban érik a gyümölcs, szőlő és egyéb, akkor tud segíteni. Mondta, hogy másnap jöjjek el ez idő tájt, és addig készít valamit. Én nagyon megköszöntem, és jeleztem, hogy holnap jövök. Ahogy ballagtam vissza a munkahelyünkre, balra lent a tengert, jobbra a lankás hegyoldalt láttam, ami kíváncsivá tett. Ott mi lehet? Lesz időm még megnézni.

Másnap visszamentem. Az örmény adott egy kevés kukoricalisztet és zöldséget, pár szem burgonyát, ez is valami, de a hús embernek vajmi kevés. Belefőztük a levesbe, máris ízesebb lett. Az élet utáni vágy a tudatunkban volt, tudtuk, hogy mindennap harcolni kell az életért, az állati sorból valahogy ki kell küzdeni magunkat. Sokszor

eszembe jutott, hogy hányan haltak bele a végelgyengülésbe, az élelem hiányába. A szervezet annyira leromlott, hogy onnan már nem volt visszaút, mindig ez lebeg előttem. Itt a küzdelem abból állt, hogy ételmet szerezz, hogy felerősödj, mert a fiatalság nem elég a fennmaradásért való küzdelemben. A társaimba próbáltam beleplántálni, hogy küzdjünk, majdcsak eljön szabadulásunk órája. Az megnyugtató volt, hogy az időjárással nem kellett felvenni a harcot, mint északon. A helyiek elmondása szerint itt előfordul december, január hónapban, hogy esik a hó, de egy-két nap után elolvad. Fagypont alá ritkán megy le a hőmérséklet.

Gondolataink állandóan az evés körül forogtak, a társaim szájából minden percben és órában kicsúszott az a mondat: „Éhes vagyok.” Felvettem éhes társaimnak, hogy a helyiek eszik a teknősbékát, és itt elég sok kisebb-nagyobb teknős van. Igen kevesen hajlottak arra, hogy megízleljék, inkább szerezzünk bármit, hiszen kell itt lennie gyümölcsnek. Másnap újabb felfedezőútra indultam, miután kimértem a munkát, de akkor már másodmagammal mentem. Zsákot vittünk magunkkal. Az előttünk lévő út jobb oldalán erdő volt, és mint erdőt ismerő ember felfedeztem a völgyben egy haragoszöld levelekkel, nagy lombkoronával ékeskedő szelídszesztenyeerdő-részt, itt-ott egy díszfa is volt közöttük.

Átsuhant rajtam a gondolat, hogy itt a vadonban vajon nem kell-e tartani valamilyen veszélytől. A helyiek szerint csak csúszómászók vannak, de nem mérgesek, nagyobb vadak nincsenek, mert igen szabdalt a terület, itt-ott egy ház, így emberi mozgás van.

Ahogy átmertünk a szelídszesztenyeerdő-részen, előbukkant egy kordonos szőlőültetvény. Úristen, szőlő! Már a számban éreztem, de a társamat óva intettem, hogy bemenjünk: várjunk, nagyon óvatosak legyünk, mert biztos, hogy őrzik. Úgy csináltunk, mint a vad, amikor kilép a tisztásra. Figyeltük, vannak-e lábnyomok. Tízperces várakozás után a földön csúszva megközelítettük az első sor szőlőt. Megízleltük, még nem volt érett, de már ehető. Savanyú, de szőlő! Egy pár

fürtöt leszedtünk, és visszacsúsztunk az erdőbe. Nagyon meg voltam elégedve a felfedezés miatt a jövőt illetően. Javasoltam a társamnak, hogy vissza kerülővel menjünk, mert itt a völgyben nem találunk vadgyümölcsöt, vadalmát, csak a dombos részen, és már augusztus van. Igaz, még nem érett, de megfőzve fogyasztható, az is valami.

Találtunk is két fát, tele gyümölcssel. Mivel a vadalmafa nem magas, így könnyen gyűjtöttünk vagy tíz kilót. Na, holnap már a levesben ez is lesz. Elég figyelmesen néztem az aljnövényzetet, és felfedeztem a futó szedret, olyan nagy szemű fajta, mint az erdélyi havasokban volt, ez még késő ősszel is érik. Csalán elég sok van, azt eddig is főztük, és teaként ittuk víz helyett. A szabadban, tűzhelyen főztünk, különböző nagyságú edényekben. Vízet könnyű volt szerezni, mert háromszáz-ötszáz méteren belül voltak a völgyek, ahol folyt vagy csörgedezett a víz, de kértem a társaimat, hogy forraljuk a vizet, mert nem tudni az eredetét. Szagra-szemre tiszta volt, de nem árt az óvatosság. Hallgattak rám, és egyetértettek velem, hogy a vizet meg kell főzni, ők is tapasztalták, hogy hány magyar halt meg a víztől vérhasban.

Ahogy most együtt vagyunk, ez a húsz fő, ebből vagy tízen ismernek, ott dolgoztak ők is Sztálin nyaralójában, illetve néha a szolgálók részére berendezett kiépített viskóban, a többit a lágerben látásból ismertem. A szívem azt súgta, össze kell kovácsolódni minden hithű kereszténynek. Voltunk tehát idegen földön hazánkhoz hű magyarok, abban a hitben, hogy egyszer csak hazánk befogad. Sokat beszélgettünk arról – különösen este –, hogy mi lehet otthon. Biztos megszálltak az oroszok, és nem lehet valami rózsás az élet Magyarországon sem. Meg kellett alkudnom a jelennel. Próbáltam megértetni magammal és a társammal, hogy most az életünkért kell küzdenünk, az a feladunk, hogy egymást segítve egészségünk érdekében cselekedjünk.

1947 augusztusában jártunk már. A lágerben elszaporodtak a poloskák. Úgy védekeztünk ellenük, hogy pihenőnapokon kihordtuk a szecskává összetört szalmazsákot, mert már itt ilyen is volt, nem csak

puszta deszka, utána ami éppen akadt, drót, szeg, kés, azzal piszkáltuk ki a deszka réseibe behúzódott poloskákat, s elégettük őket, de mivel a priccsek össze voltak építve, szegelve, így csak megtizedelni tudtuk a vérszívókat. Persze a vályogfalak réseibe is behúzódtak. Éjszaka támadtak, fény hatására menekültek, de a barakkokban elvétve volt világítás, így csak úgy tudtunk védekezni, hogy állandóan irtottuk őket. Szóltunk a lágerparancsnoknak, adjon meszet, hogy a priccset bekenjük mésztejjel. Ez sikerült is, de sűrűn meg kellett ismételni, hogy csökkenjen a poloskák mennyisége. Északon a hideg miatt nem volt poloska, ott a tetvek szívták a vérünket, itt, délen a poloskák.

A munkavezető meglátogatott bennünket. Három-öt nap is eltelt, hogy odajött megnézni, mit csináltunk. Mindent rendben talált, de én mondtam neki, hogy úgy lenne jó, ha a vízfolyásoknál megcsinálnánk jobbra-balra az árokból befolyó víz levezetését, ám ehhez cement és sóder kellene. Csak kődarabok vannak, amivel pótoljuk legalább öt-öt méteren és tíz centiméteres vastagságban. Egyetértett velem, és ígérte, majd küldi az anyagot.

A szerszámokat az erdőben vagy ahol volt híd, az alatt rejtettük el. Gondolatom támadt arra vonatkozóan, ha lesz cement, itt a grúzokkal, csecsenekkel, örményekkel a lakásuknál valamit lehet csinálni. Már több háznál jártam, az építkezésükről annyit, hogy mivel itt sok a csúszómászó állat, cölöpökre, részben facölöpre építkeznek. Néhol cementből készült betontuskók vannak, amelyeket fagerendákkal áthidalnak, és így készülnek a faházak. A falakat favesszőből fonva állítják elő, majd agyagos sárral betapasztják. Van egy négyszer öt méteres szoba, majd egy kisebb helyiség, amely főzésre szolgál. Nyáron kint főznek, üstben, tágasabb téren, fatuskók az asztalok, és tuskókon ülnek. A porta körül van kerítve vékony fadorongokkal, a kerítésen kívül is eltávolítják a fákat, biztonsági okokból. A ház előtt zöldségkert van, a ház mögött meghagyják a fákat, ezeken helyezkednek el éjszakánként a háziszárnyasok. Elszórtan találtam házakat, úgy kétszáz-háromszáz méterre egymástól az erdőbe beépítve, valószínű,

hogy családtag vagy rokonság a szomszéd, erről meg is győződtem. Ez az építkezés ősi hagyomány lehet. Csak kisebb gyerekeket láttam, a nagyobbak táborokban vannak, ahol tanulnak, és nevelik őket a jövő szovjet emberének. Szocsiban több ilyen tábort láttam.

* * *

Felfedezőútjaim során, mivel már augusztus van, be kell mérni a táplálékot biztosító helyeket. Biztos, hogy itt fogunk dolgozni ezen a szakaszon, már számítottam, ha napi húsz-harminc méter árkot megcsinálunk – mert többet nem tudunk –, és még a hidaknál levő vízvezetőket, jó, ha egy hónap alatt egy kilométert haladunk előre.

Megbeszéltük, ahogy ott mondják, a brigáddal, hogy én mint brigádéros – mert így hívott a munkavezető – mindennap két főt viszek magammal a begyűjtőútra. Szereztünk zsákokat meg faládát, hogy a szőlő össze ne törjön. A zsákba a vadalmát szedtük, és főztük a levesbe. Felfedeztem egy szelídgesztenyefát, amelyre felfutott a szőlő. De jó lesz ez egy hónap múlva! Találtunk kukoricát is, de még nem volt termés. Megjegyeztük, hol van, jó jeleket csináltunk a fákön, hogy könnyen viszszataláljunk.

Hoztak a munkahelyre cementet, ugyan nem sokat, de annyit el tudok csórni, hogy élelemre elcseréljük. Így is történt, felkerestem a már ismert házakat, hogy mit lehetne cserébe kapni. Kérték, hogy vigyük oda, ők nem mernek érte jönni, mert félnek, hogy lebuknak. Megértettem. Megbeszéltük az időpontot, és a saroglyával, amivel a földet hordtuk, vittük el. Kaptunk érte élelmet: krumplit, babot, fűgét, zöldségeket. A lényeg az volt, hogy minél többet kapjunk. Minden jó, ami ehető. Pár hét eltelte után nap mint nap éreztük, hogy javul a kondíciónk. Továbbra is ezt kell tenni, tettük is. Rendszeresen vittük a házakhoz a cementet, a szerszámokat, de néhány órát dolgoztunk is ott, amiért ellenszolgáltatást, élelmet kaptunk.

Leleményes a magyar, ott tapasztaltam. Kértem a munkavezetőt, hogy küldjön deszkát, szeget, az anyagok tárolásához. Ugyan itt az út mellett a helyiek nem loptak, de az időjárás ellen a cementet védeni kellett, így a kért anyagokat megkaptuk, és ebből is tudtunk a javunkra fordítani egy keveset. Minden csepp számított.

* * *

Az időjárásról: ott mediterrán éghajlat van, a nyár csapadékszegény, úgy novembertől márciusig aztán bőven kipótolja. Sűrűn esik az eső, az elmúlt időszakban tapasztaltam.

Most arra is kell gondolni még jó három hónapig, hogy a napi szükségleten felül tároljunk élelmet. Kukorica, mogyoró, dió, majd szelídgesztenye, ami tárolásra alkalmas. Kelltek a deszka, hogy abból ládaelemeket csináljunk. Legtöbbször a kondérban, amelyben a levest meg a teát főztük, a portán keresztül csempésztük be.

Délután úgy öt-hat órakor vittek vissza a lágerbe bennünket, volt, amikor később jött értünk az autó. Volt köztünk kiválasztott személy, kettő is, aki felvételezte a kevés élelmet. A szokásos adag harminc-negyven deka kenyér volt. A színe sötétbarna volt, vizes, inkább korpából, mint lisztből készült. Egy napi adag: úgy öt deka korpa, egy-két darab marharépa, egy marhakáposzta. Talán hús fő kapott fejenként öt deka hántolt gabonát, burizst (zsírt vagy olajat soha), ebből készült a leves a munkahelyen, ezt pótoltuk hol tökkel, hol burgonyával vagy zöldséggel, amit éppen szerezni tudtunk. Általában korán étkezünk, tíz óra tájt, mert reggel elég időben ébresztettek, és vittek a munkahelyre. Az étkezési időpontot azért választottuk így, hogy utána legyen időnk beszerzési útra menni a másnapra valóért, vagy szőlő és egyéb gyümölcs esetében a beszerzés után azt elfogyasztani.

Este a lágerbe érve kaptunk főzött burizst, három-négy evőkanálnyit, hetenként két alkalommal halat, egy-két deka cukrot. A kapott cukorral meghintettem a burizst, az akkor fenséges étel volt. A szózott

hal sem volt rossz, csak arra inni kellett, a víztől meg féltünk. Itt azért jobb volt és tisztább, mint északon, de a munkahelyen a főzött vizet ittuk, legtöbbször pedig továbbra is a csalán- meg szederlevélből készült teát. Ez volt a program a fennmaradásért, és mindig a „segíts magadon, az Isten is megsegít” mondás jutott eszembe. A létért való küzdelemben mindig arra gondoltunk, hogy egyszer csak szabadulunk. Hogy az mikor lesz, azt a jó Isten tudja, de addig is nem szabad feladni. Ha már eddig kibírtuk, szívósan küzdeni kell.

A lágerben, ahol úgy este hattól reggel hatig tartózkodtunk, valamint pihenőnapon, amely általában vasárnapra esett, tettük a dolgunkat. Ahogy lehetett, tisztálkodtunk, az orosz katonákról levetett ruhákban, nadrágban, gimnasztyorkában jártunk, természetesen az általuk lehasznált alsóneműben, valamint lötyögős szárú, rossz csizmákban, amelyekbe ingből szabdalt kapcarongyot tettünk. Ezeket a ruhákat nekünk kellett tisztítani, mosni. Két-három hetenként nagyobb kondérokban kifőztük a ruhánkat, fahamut tettünk a vízbe, így lúgosabb lett. Ha délelőtt megcsináltuk, már délután száraz volt, így mostuk az alsóneműt, a kapcákat. Kaptunk úgy hetenként egy kis darab sötét, főzött szappant, amellyel ugyanúgy üzleteltünk a helyiekkel, mint az előző lágerben. Pihenőnapokon folyt a poloskairtás, meszelés, esetenként borotválkozás, hajnyírás. Mindig akadt valaki, aki a hajnyírást úgy-ahogy meg tudta csinálni. Ha elfoglaltuk magunkat, kevesebbet gondoltunk arra, hogy mi lehet otthon, Magyarországon, de este az imádságnál, amelyet magunkba fojtva, néha suttogva, halkán, könnyörögve mondtunk, éreztük, hogy együtt vagyunk. Ilyen körülmények között, elhagyatva, Istenbe fogódzkodott az emberfia, és tőle kapott vigasztalást, erőt, hogy legyen kitartása. Persze ahogy teltek-múltak a napok, kérdeztük egymástól: ugye jobban érzed magad? Ilyenkor mindenki az északon eltöltött időre gondolt, és igennel felelt.

Az étkezésünk nap nap után javult – nem a kapott porció alapján, hanem az összegyűjtött pótlékkal. Mindig raktunk a levesbe valamit,

már a vadalmát hanyagoltuk, felváltotta a tök, a paradicsom. Kevés burgonya és már kukorica is volt, a csőről lehántoltuk, és úgy került a levesbe, amely most már nemcsak lötyty volt, hanem sűrű főzelékféle. Egy csajkára való került mindenkinek, s egy kevés kenyérral már éreztük, hogy ettünk valamit (de odahaza a hizódiszno különbet kapott).

* * *

A déli órákban jártam a helyieknél, bizony egy tából ettek fakanállal, a színéről ítélve abban is volt minden, de ők azért mást is ettek reggel, mert láttam baromfit, disznót a ház körül, meg hát az elmaradhatatlan kecsketejet és egyebet.

Délután sikerült még gyümölcsöt, hol szőlőt, hol fügét szerezni, később talán már lesz mogyoró is, ezzel már vitaminhoz is hozzájutunk. Persze a teát csak főztük tovább kiegészítőnek. Éreztük is, hogy jobb a hangulatunk, az érettebb kukorica már meglátszott rajtunk. Később talán jobb lesz, a szeptember, az október, de talán még a november is, mivel ilyenkor érik a mogyoró, a dió, a szelidgesztenye, ami itt nagyon lényeges, mert gesztenyével etetik, illetve hizlalják a disznókat. Szárítják, és így használják.

Az ültetett szőlő most érik, nagyon kellemes ízű, nagy szemű, a tök-szőlőnél jobb, a jelenleg nálunk lévő kardináléhoz hasonló. Az ültetett szőlőnél nagyon óvatosnak kellett lenni, mert puskás örök őrizték. Ha jó szőlőt akartunk, legalább három személynek kellett menni, ebből két fő figyelt és jelzett. Csináltunk fűzfa sípot, és ezzel jeleztük, ha jött valaki. Később, egy-két hét múlva fog érni a fákra felfutott, apróbb szemű szőlő, ott már bátran szüretelhetünk, persze fel kell mászni a fákra, mert még tíz méter magasságba is felkúszik. A mogyorófákat kutatni kell, elszórtan található, az lerázva felszedhető. Ültetett mogyoró is van, de igen távol, a hegy lábánál. A munkahelyünkől úgy két-három kilométerre lassan már mindent tudunk, mi hol van, feltérképeztük a terepet. Az árokásással, illetve az árok javításával az úton lassan ha-

ladtunk, talán amióta idejárunk, úgy két kilométer hosszúságban, de közben hidak is vannak, és a vízelvezetők elkészítése időigényes. Az a jó, hogy a munkavezető meg van velünk elégedve.

A tenger partján vasút megy, mert lehet hallani, két-három kilométerre van ide az úttól. Többször kiszámítottam, hogy hol lehetünk: a lágertől húsz kilométerre, Szocsitól hatvan kilométerre, Tuapsze városától, amelyik innen nyugatra fekszik, úgy negyven kilométerre.

Az ő, aki velünk volt, reggel leszámolt bennünket, amikor visszavittek, megint. Napközben aludt nagyokat a fák alatt, és ette a hozott, lopott szőlőt vagy egyebet. Amennyit lehetett, elcsórtunk a cementből, sőt a szegből is, meg gyűjtöttük a szappant, aztán a házaknál cseréltünk. Ismertek bennünket, nem félték, hogy meglopjuk őket. Nem is volt szándékunkban, mert akkor vége a barátságának, inkább kértünk, ők adtak. Felajánlottuk a segítségünket munkára, és ha egy órát tudtunk szakítani, akkor fát vágtunk, meg esetenként segítettünk az építkezéseken. Adtak érte élelmet.

Teltek-múltak a napok, még a leírtak szerint gyűjtöttünk, főleg kukoricát csövesen, és csempésztük be a lágerbe, hogy legyen a szűkös időkre is. A ládákat az ágyunk alatt tartottuk, nekem több ládám is volt, külön gyűjtöttem a kukoricát, külön a diót, mogyorót, később külön ládába a szelídgesztenyét. A szelídgesztenye burka már szőrösödött, egy-két hét múlva érni fog. A dió már hullott, azt rendszeresen szedtük, legkésőbb fog érni a futószeder, biztos, hogy azt is szedjük majd. Jó minden, ami enivaló. Nem tudom másnak tulajdonítani, mint az isteni gondviselésnek, hogy az elmúlt évek után most ilyen fordulat következett be az életemben. Nem győztem a társaimnak mondani, hogy bízzatok Istenben, adjátok magatoknak át, hogy életben vagytok, lássátok azt, hogyan élnek az itt élő emberek, ők sem szabadok, szabad országukban is rabok. Nincs szólásszabadságuk, ha „olyat” mondanak, szájukra teszik a tenyerüket, félnek, hiszen láttunk már Gulag-táborokat. Az itt született emberek nincsenek biztonságban, mert ha olyan

helyen olyat találnak mondani, akkor hamar rabok lesznek a saját hazájukban, és drótkerítés közé kerülnek.

* * *

Az életünkért folytatott ádáz küzdelem során tettük, amit az adott körülmények között lehetett. Lökést adott, hogy levelet kaptam hazulról, amelyben szeretteim pár sorban tudatták hogylétüket. A sorokból ki tudtam olvasni, hogy odahaza sem rózsás a helyzet. A levelet cenzúrázták, levelezőlapon nem is lehetett panaszkodni, mert azt a levelet megsemmisítették.

Bekövetkezett 1947 ősze, sárgultak a falevelek, nem olyan gyorsan, mint nálunk, de érződött, hogy az éjszakák hűvösebbek. Arra gondoltunk, hogy gyűjtsünk be mindent, amit lehet, hogy amikor már a szabadban nem találunk semmit, akkor is pótolni tudjuk a kapott kevés ételmet. Így is történt, jártuk az erdőket. A munkánkat elvégezve öten-hatan is mentünk két-három targoncával, hogy ételmet hozzunk magunknak. Egészen megtöltött kondérral tértünk vissza a lágerbe, de szereztünk egy kisebbet is, azt is teleraktuk. Az ágyunk alja már kis raktár volt. Elég sok vadalma- és vadvadkörtefa volt, fejlettebb gyümölcsrel, mint nálunk, ezért érlelve, válogatva tároltuk. A levesbe téve se volt már olyan savanyú és fanyar, pikáns ízt adott neki. A főétkezésünk után gyümölcslevest csináltunk, és ittuk víz helyett, persze nem olyan volt, mint az otthoni, de víz helyettesítésére jónak bizonyult, és egy kevés vitaminhoz is hozzájutottunk. Mondtam a barátaimnak, a társaimnak, hogy lassan érik a földiszeder, de az ott nagy szemű, majd főzzük belőle dzsemet. A kapott cukorral, amit összegyűjtöttünk, ízesítjük. Sokan már most akarták, de én megízleltem, és mondtam, hogy érni kell még neki. Visszaemlékeztem, hogy Erdélyben az erdészeti szakiskolában sok szederdzsemet ettem, biztos, hogy ez olyan szeder, ebből is jó dzsemet lehet készíteni. De miben fogjuk tárolni? Arra gondoltam, hogy édesanyám a

szilvalekvárt lapos köcsögökben tárolta, akkor ezt is lehet valamilyen kerámiaedényben tárolni. Vittem szedret a helyi lakosoknak, hogy ők főzik-e. Mondták, igen. Akkor hogyan lehet tárolni? Megmutatták, hogy agyagedényekben. Minden háztól kértünk ilyen edényeket. Látjátok, ilyen leleményes volt a magyar. A szilvalekvárhoz, tudom, nem szoktak cukrot tenni, az úgy is eláll, gondoltam, a szedret megpróbáljuk.

Teltek-múltak a napok, és bejött a szelídesztenye érési ideje, hullott a fákról, volt olyan nap, hogy húsz-harminc kilót is összegyűjtöttünk. Kiválogattuk, csak az egészségeset tároltuk, a többit meghámoztuk, kettévágva vizsgáltuk, hogy fogyasztható-e. A fogyasztásra alkalmas részeket kivágtuk és főztük. Legtöbbször kisebb edényekben, csajkákban, nem sok főzés kellett hozzá, hogy elkészüljön. A gesztenyepüré igen laktató volt, de ettük nyersen és platnin sütve is. Ez a kalóriamennyiség meg is látszott rajtunk, a mozgásunkon, az erőnlétünkön. Kimondottan növényevő lett a magyar, a kevés szózott hal kivételével. Az eltelt években is azok voltunk, a hús már csak emlékeinkben élt. A kevés mogyoróval meg dióval pótoltuk a szervezetünk szükségleteit. Persze még messze voltunk az átlagsúlyunktól, de ebben a lágérben már nem halt meg ember végelgyengülésben. Itt körülbelül kétszázan voltunk, mind magyarok. Ugyanúgy vitték társainkat mindenfelé, sokakat útjavításhoz meg mezőgazdaságokba, kolhozokba. Ők ugyanúgy gyűjtögettek, mint mi, és a lágérben cserélgettünk. Különösen nagy volt a nyüzsgés a szabadnapon, amikor mindenféle sütés-főzés folyt. Istenem, itt már meghívtuk egymást, kínáltuk egymást, itt már nem kellett félni, hogy a fejed alól ellopják a megmaradt kenyérdarabot. Persze, ha volt egy kis szabad időnk, azonnal az otthon, a haza került szóba, ilyenkor egymást vigasztaltuk.

* * *

Az ős beköszöntével az időjárás is megváltozott. Esős idők következnek, most meglátjuk, hogy folyik a víz az általunk készített, illetve kijavított árkokban. Valószínű, hogy továbbra is ezeket az útszéli árkokat javítjuk, mert igen elhanyagolt állapotban vannak, néhol még látszik, hogy hol van az árok; beszakadt az út tenger felőli oldalán; nem kell javítani, mert ott eredetileg sem készítettek árkot; de korlátok sincsenek, pedig elég meredek részek vannak.

Megfigyeltem a naponta átmenő forgalmat, ami főleg teherautókból áll, az ismert orosz, zöldre festett, rozoga állapotú autók közlekednek. Ilyenekkel szállítanak minket is. Itt van a nevem napja, Károly, apánk is Károly, biztos gondolnak rám.

* * *

A hulló levelek jelezték az idő múlását, a lepottyant gesztenyét is betakarták, a leveleket kis botocskákkal turkáltuk, és szedtük a számkra oly fontos táplálékot, de így szedték a helyiek is, csak ők főleg állatok etetésére használták. Nagyon fontosnak tartottuk a dió összeszedését, mert ha naponta csak két-három diót megeszünk, már segítünk magunkon. Nekünk akkor ezek a tevékenységek voltak a legfontosabbak, az evés körül forgott a világ. Örvendtünk annak, hogy ebben a lágérben már nem kellett hallani az agyimosást. Lehet, hogy a tábor kicsinyége folytán politikai tiszt már nem fért bele, és ezért nem tartottak az imperialistákat, Amerikát szidó előadásokat.

A lágérben tovább folytattuk a poloskák elleni harcot, ugyan már nem volt annyi, mint amikor idejöttünk, de már itt vagyunk több mint száz napja, és még mindig kellemetlenkednek. Éreztük a csípéseiket, ezért elhatároztuk az életterük beszűkítését. Tisztában voltunk vele, hogy nem tudjuk teljesen kiirtani a vérszívókat, mert rengeteg bújóhelyük volt: a farések elsősorban, meg a falrepedések.

Újabb módszert alkalmaztunk: mézslébe kevertünk fahamut és kevés cementet, a fekhelyünket bekentük, az álló faoszlopokat lekentük, ahol csak rést találtunk, betöltöttük. Szerencsénkre erre az irtásmódra a láger parancsnoksága is megadta az engedélyt, sőt segítséget is nyújtott, hiszen a parancsnoki barakkban is voltak poloskák. Radikális megoldást, teszem azt, kiégetést nem lehetett alkalmazni, mert a favázás épületben a nyílt láng használata igen veszélyes volt.

Hála Isten, hogy itt már fekélyes ember nem volt körülöttünk. A fekélyek helyei, amelyeket északon szereztünk, talán minden itt lévőn meglátszottak. Egy életen keresztül hordozza annak nyomait az ember, én magam is.

Említést kell tennem a higiéniaról. A latrina itt is abból állt, hogy a láger sarkában volt egy tíz méter hosszú árok, két-három cölöpön át-hidalt dorong volt az ülőke. Nyitott volt, néha az ürüléket leöntöttük mésszel, de a bűz így is érezhető volt.

Az enyhébb időjárásból és a kis létszámból is fakadóan súlyosabb betegségek, halálesetek már nem fordultak elő a táborban. A mellékesen szerzett étellel javult az egészségi állapotunk, mert attól a kosztól, amelyet adtak (korpa, káposztalevél, harminc deka kenyér, kétnaponta öt db sózott hal, egy hónapra tizenkét deka cukor), biztos, hogy továbbra is csontsoványak maradtunk volna. Ahogy fizikailag némileg javultunk, úgy lélekben is erősebbek lettünk, és az élni akarásunk is erősebb lett.

Esténként, elalvás előtt mindig éreztem az Isten közelségét. Az Isten iránti vágy, a hitem sokszor átbillentett a holtpontra. Mindig feltettem magamnak a kérdést, még itt is, pedig itt már jobbak voltak körülményeim, hogy hogyan tovább. Mindig kaptam egy belső lökést: ha eddig bírtam, ezután csak jobb lehet. Ezzel a megnyugvással aludtam el.

A napok teltek, még mindig a megszokott munkahelyre vittek bennünket. Sokat esett az eső, de azért menni kellett. Sokszor a hidak alá húzódtunk az eső elől, más védelem nem volt. A híd alatt köveken ültünk, még a főzést is ott végeztük, ha már kihoztak bennünket, úgy védekeztünk, ahogy tudtunk. Ilyenkor esőben az étel utánpótlása is

elmaradt, azzal kellett beérni, amit kaptunk. Persze ahogy elállt az eső, nyomban mentünk valami pótlásért, akkor is, ha vizes volt az avar. Ha találtunk egy-két darab elárvult tököt, már örültünk a zsákmánynak, még kotorásztunk gesztenye után, kevésnek is örültünk. Kutattunk kukorica után – elszórtan voltak kukoricások –, de már leszedték, mi viszont a legkisebb csövet is begyűjtöttük, és bevittük a lágerbe, mert tudtuk, hogy azt lehet legjobban elraktározni. A gesztenyét válogattuk, mert hamar penészedett, nem lehetett sokáig tárolni.

Már írtam arról, hogy időszakonként kaptunk kevés lúgos szappant. A brigád összeadta, és kukoricáért elcseréltük, egy-két cső jutott személyenként. A kukoricát összetörtük, és kását csináltunk belőle. A tököt meg a marharépat a munkahelyen a levesbe tettük, ha sikerült a napi adagnál többet szerezni, a híd alatt eldugtuk másnapra. Felkerestük a házakat, hogy nem kell-e valamit csinálni. Az idősebbeknél legtöbbször fát vágunk, amiért szintén kukoricát kértünk. Az idősebbek sokkal adakozóbbak voltak, mint a fiatalabbak, de láttuk, hogy a helyi lakosok is nyomorúságosan élnek. Ami keveset termeltek, az nekik is kellett, ezért ők sem tudtak adakozni.

Sokszor elgondolkoztam, hogyan lehetne húshoz jutni. Vad nem volt, már biztosan kipusztították. Madarat fogni, horgászni? Mivel? Megfelelő eszközök híján csak azt a keveset tudtuk tenni, amit eddig: lopni, kéregetni. Legalább itt már ilyenek is forogtak fejekben.

Megértem 1947 karácsonyát. Borzalmas szorongás volt bennem, ahogy az egész lágerben. Imádkoztunk, énekeltünk, és egymást vigasztaltuk. Még volt egy kevés gesztenye, egy kevés cukor, amit erre tartogattunk, ez volt az ünnepi vacsora. A karácsony a kommunisták szemében nem ünnep, olyan nap, mint akármelyik másik, vittek is bennünket dolgozni. De mi megünnepeltük, emlékszem, egymást ölelgettük, bíztunk abban, hogy a következő év talán-talán elhozza a szabadulást. Az újévet is megünnepeltük, és boldogabb esztendő-t kívántunk egymásnak. A lágerben nyolcvan százalékban katolikusok voltunk, a további húsz százalék egyéb keresztény felekezethez tartozott.

* * *

A kis munkabrigádunk összekovácsolódott, megismertük egymást. Közülünk többen középiskolát végeztek, egyik társunk főiskolára járt, onnan hurcolták el. A többiek jómódú paraszti vagy polgári iparcsaládból származtak. Volt köztünk már családos is, akit sokat kellett vigasztalni, mert a gyermeke kétéves volt, amikor elhurcolták. Megfogadtuk, amíg itt kell lennünk, segítjük egymást, hiszen egymásra vagyunk utalva. Aki többet tud, többet tanult, az segítsen a másikon, én a magam részéről ehhez tartottam magam. Én miben tudtam segíteni? Az erdészeti tanulmányaim során volt alkalmam a mostoha körülmények között is megedződni, a gyógynövényi szakismereteim segítségével az ott található gyógynövényekből betegség esetén, meghűlés, torokfájás, vitamin hiányának leküzdésére teakeveréket készítettem, és sokszor meggyőződtem, hogy jót tettem. Biztos, hogy még éhségünk leküzdésében is besegített a teakúra. Még most is, amikor kivisznek bennünket a már ismert terepre, keresem az olyan növényt, amelyet fel tudok, illetve fel tudunk használni. Persze itt más a vegetáció és a populáció, más növények vannak ebben az éghajlati övezetben. Sokat nem ismerek, öröközdek, így annak alkalmazását kipróbálni sem merem. Biztos, hogy a helyiek tudják, mi mire jó, de olyan személyre, aki ismeri, ráakadni szinte lehetetlen, hacsak a véletlen össze nem hoz vele. Így kénytelen voltam azzal a tudással megelégedni, ami nekem van. Maradt, ami még ilyenkor található. Csalán, amelynek vitamintartalmával tisztában voltam, azt főztük teának. Kutattunk élelem után, egy kis burgonya, répa, tök, kukorica, zöldség összegyűjtésével szaporítottuk meg a levesünket, és a napi kenyéradag és a leves együttes evésével tudtuk éhségünket csökkenteni, csillapítani.

* * *

Nagyon sokszor gondoltam haza. Otthon a kukoricalisztet főtt burgonyával kevertük össze, s azzal etettük a disznókat. Istenem, ha abból a lágerben jóllakhattam volna! Itt egy rab csak egy számmal ellátott, az állatnál is alacsonyabb rangsorban lévő élőlény volt. Nagyon sokat gondoltam északon maradt rabtársaimra. Biztos, hogy már sokan meghaltak közülük, elsősorban végegyengülésben, ami az elégtelen táplálkozásból eredt. Egy ember, aki nyolcvan kilóról lesoványodik ötven kilóra, a sír szélére kerül. Itt, mint már írtam, javult a helyzet. Nem napi adagtól, hanem attól, hogy az időjárás jóvoltából – némileg a saját erőnkől, a ránk erőltetett lopásból – pótolni tudtuk a naponta kapott ételmet. Így talán az ezeröttszáz-kétezer kalóriát magunkhoz vettük, ami még messze volt a három-négyezer kalóriától, hogy súlyban és erőletben javuljunk.

1948-ban jártunk már, a hó ahogy leesett, úgy el is olvadt, vártuk a tavaszt. A kevés kukoricánk, amit tárolni tudtunk, fogyóban volt, a gesztenye teljesen elfogyott, a munkahelyen elvértve akadt valami. Amit a cementért cserébe kaptunk, az is kevesebb volt, mint korábban. Így teltek napjaink. Az élelem utáni vágy így beszűkült, és arra szorítottunk, amit kaptunk. Mivel ennél rosszabb időszak is volt, bíztam Istenben, hogy egyszer jobbra fordul itt is sorom. A hosszú szenvedés után jöhet egy elviselhetőbb időszak, ebben a reményben aludtam el és keltem fel. Sokszor felnéztem a Kaukázus kiemelkedő hegyormaira, és sóhajtoztam: Istenem, adj erőt, és segítsd meg a még megmaradt magyarokat, hogy hazatérjenek otthonukba! Ember, míg élsz, küzdened kell, ez a hivatásod, ebbe a tudatba bele kell kapaszkodni! Ez motivált.

* * *

Az Isten engem próbára tesz, biztos vagyok benne, itt az Isten majma, Lucifer nem tud mit kezdeni velünk. Az ördög itt hiába próbálkozik, nincs kapaszkodója, én ezt érzem, és egy-egy imádság után felléleg-

zem, hisz fiatal vagyok, alig múltam huszonöt éves, minden eszközzel azon kell lennem, hogy túléljem a jelent, ez pedig csak úgy lehet, ha küzdök érte.

* * *

A fizikai állapotomról meg kell említenem, huszonöt évesen nem éreztem, hogy férfi vagyok. Nemcsak én voltam így vele, hanem rabtársaim is. Egy nő a szemünkben csak egy embertársunk volt, semmi több. Inkább választottam volna a nála lévő kenyeret, mint annak tulajdonosát.

1948 márciusára elfogytak az élelemtartalékaim. De jól jönne egy kis napsütés, nem a szó szoros értelmében, mert itt a március már húsz-huszonöt fok meleggel jár, én másra gondolok. Egy jobb munkahelyre, mert itt, az útjavításnál kimerültek a lehetőségek. Sarjadtak ugyan a füvek teának, de az csak tea.

Dolgoztunk, loptunk, ettünk

Az isteni gondviselés reánk ragyogott az egyik délután, amikor beértünk a lágerbe. Összegyűjtöttek bennünket, hogy megkérdezzék, van-e köztünk kőműves. Lökdöstem a társaimat, hogy jelentkezünk, de azt felelték, hogy nem értenek a kőművesmunkához. Nem baj, válaszoltam, majd megtanuljuk, vágjunk bele. Kérdeztem, hogy hány fő kellene. Tíz, felelték. Én elsőnek jelentkeztem, jöttek utánam, így összejött a tíz fő álkőműves. Még kellett húsz segédmunkás is. Unszoltam a brigádtagokat, hogy jelentkezzenek, s hamar be is telt a létszám. Este biztattam társaimat: ahogy én itt láttam, hogy folyik az építkezés, azt mi is meg tudjuk csinálni. Másnap aztán két teherautóval vittek bennünket a harminc-harmincöt kilométerre levő új munkahelyünkre. Ahogy elhaladtunk a korábbi munkahelyünk mellett, megjegyeztem: „Ha ezt meg tudtuk csinálni, akkor mást is meg tudunk.”

Megérkeztünk. A telephely szintén a tengerparti út mellett volt. Egy szovhoz (állami gazdaság) állattenyésztő telepe, elég nagy területen feküdt, lehetett vagy tíz hektár. Már álltak félig kész és kész épületek is. Minket a telep szélén lévő, fából készült barakkokban helyeztek el. Még újak voltak, ennek örültünk, mert még nem telepedtek meg bennük a poloskák. Elég sok barakk volt sorjában, ezeket már feltöltötték helyi munkásokkal. A barakkunkat egymás között elosztottuk, voltak benne priccsek, kétszemélyesek. Így kihelyezettek lettünk a lágerből, saját magunkat kellett ellátni, persze a megszokott

élelemadagból. Örök nem voltak, az egész telep egy nagy lágernek nézett ki. Másnap jöttek értünk, megmutatták, hol dolgozunk, mit kell csinálni. Nacsalnyiknak szólították, aki vitt bennünket.

Az épület, ahol dolgozni kellett, kívül-belül vakolatlan volt. A nacsalnyik közölte, hogy ezt az épületet kívül-belül be kell stukatúrozni, azaz bepucolni. Mondta, hogy a szükséges anyagot, meszet, cementet, az állványokhoz szükséges deszkát, szeget odahozzák. A falak eléggé hézagosak voltak, egy méterig beton, majd téglafal, de az ablakok még hiányoztak. Én jeleztem, hogy először az ablakok kellenének, mire a munkavezető közölte, hogy majd hozzák, addig csináljunk mozgatható állványokat. Pakolgattuk a deszkákat. Egy állványt, vagy ha kell, többet összeállítani nem nehéz, fűrészfű kell, balta meg szeg. Az első nap azzal telt, hogy deszkát válogattunk. Lemértem a magasságát, hogy az alsó állvány mekkora legyen, erről kényelmesen el lehetett érni a tetőt. Másnap aztán állványokat készítettünk, hosszabbakat, rövidebbeket. Elfogadtak engem főnöknek. Nem kívántam az akaratomat mindenkire ráerőltetni, kértem, előtte beszéljünk meg, hogy mit miért csinálunk úgy, ahogy csináljuk. Mindent azért, hogy elviselhetőbb legyen a jelen életünk. Láttam a lehetőséget, hogy itt sok olyan anyag van, amit el tudunk adni, elsősorban szeget a régi állványokból. Szedjük ki a szegeket, és azt használjuk, az új szeget meg eladjuk. Kiszámítottam, hogy ha egy kiló szeget naponta összegyűjtünk, és újként eladjuk öt rubelért, azon tudunk három kiló kenyeret venni. Az is több a semminél, fejenként tizenöt deka kenyér, és máris száz kalóriával többet veszünk magunkhoz.

Az élelmünket helyben kaptuk meg, ott főztük a napi adagunkat. Valamivel pótolni kellett. Itt, az építkezésnél biztos, hogy ezer ember dolgozott, nyolcvan százalékuk rab, akik Gulag-táborokban éltek. Én már az első napokban kerestem a kapcsolatot, főleg a helyben lakókkal. Meg lehetett különböztetni az idegeneket a helyiektől, mert az idegenek, főleg az oroszok fehér bőrűek, a helyiek barnák. Így a bőrük színe alapján osztályozni lehetett őket. Sikerült kapcsolatba kerülni

velük, s hamarosan megszereztem a bizalmukat. Szükségük lenne szegre, szappanra, téglára, cementre, mészre, esetleg fára, deszkára, de az utóbbit a helyi erdőkből beszerzik. Tehát ezekre kell összpontosítani.

Megnéztem az orosz kőművesek munkáját, és megállapítottam, hogy ennél külön munkát tudok végezni. Ők vízmértéket, függőt, derékszögmérőt nemigen használtak. Persze az épületek istálló céljára épülnek, de akkor sem mindegy, hogy az ablak vízszintesen van betéve, és függ be, vagy egyforma magasságban. Amit mi csinálunk, legyen szimmetrikus, az ablakok egyformára berakva. Majd előbb-utóbb meglátják a különbséget az itt lévők, főleg az építetők és a munkavezetők.

Egy épületrészt kaptunk feladatul, a falak, a tetőrész készen volt, az ablakokat, ajtókat kellett berakni és belül-kívül bevakolni. Az anyagot a munkavezetőtől kértem, mindig csak egy napra valót. Megmutatta hol van a raktár, ha kell anyag, szóljak neki, és ad papírt, amire a raktáros kiadja. Majdcsak megy ez, gondoltam. A munkavezető megbízik bennem, és bejárhatok a raktárakba. A raktárban egy kövér orosz nő volt a kiadó, aki bemutatkozásomra, hogy magyar vagyok, azzal reagált, hogy az apja járt Magyarországon, és hogy milyen szép ország. Igyekeztem mosolyogva a kedvében járni. Sikerral, mert mindig több szegret ki tudtam hozni, mint amennyi kellett, a használt szöveget pedig mindig újra felhasználtuk. A fűrészáruból nagyon keveset használtunk fel, csak ahol igen muszáj volt, az ablak berakásánál meg az állványok megerősítésénél, ahol vigyázni kellett a biztonságunkra. Így fűrészáruból is tudtunk félrerakni, eldugni, ahogy mészből, cementből és téglából is. Talán lesz reá vevő a közeli lakókból, ha építkeznek. A szöveget már sikerült eladni, és azonnal vettem tíz kiló kenyeret, szappant. A helyiek kukoricát hoztak, amelyet összetörve belefőztünk a levesbe, így máris sikerült egy kicsit kalóriadúsabb ételt enni. A tisztálkodást megoldottuk, melegítettünk vizet, fahamus vízben mostunk, napközben már félmeztelenül dolgoztunk, így ke-

vesebbet kellett mosni. Egyik társunk „vezette a háztartást”, főzött, takarított, mosott, de kőművesmunkát nem végzett.

Egyik nap mondta nekem az építésvezető, hogy szép munkát végeztünk, biztos örülni fog a fő-építésvezető. Ezek után úgy csináltam, hogy az ablakberakás mellett belső bepucolás is legyen, így két rétegben raktuk a maltert.

Mellénk vezényeltek egy női segédmunkás-brigádöt. Húsz-harminc éves nők voltak, rabruhában. Ők keverték a maltert, hordták nekünk az anyagot, osztályozták a deszkát, tették, amit éppen tenni kellett. Rossz rá gondolni, ahogy kinéztek. Lábukon fekélyek éktelenkedtek, alsóneműjük nem piszkos, hanem fekete volt a kosztól. A pihenőidejükben egymás haját fésülték, és szedték ki, ölték a fejtetűt. Mi volt a bűnük, kérdezgettem őket, de mindig a szájukra tették a tenyerüket, nem mertek beszélni. Legtöbbjüket Ukrajnából hozták ide, mert amikor Kijevet emlegettem, akkor bólintottak. A szemrevalóbbakat közülük a munkavezetők kiválogatták a maguk kiszolgálására.

A kőművesmunkába szépen belejöttünk. Akik kezdetben félték tőle, most már büszkélkedtek velem, hogy meg lehet csinálni. Körülbelül egy hónap múlva jött először a fő-építésvezető megnézni a munkálatokat. Amikor odaérkezett hozzánk, felkiáltott, hogy „ocsin krasziva” (nagyon szép), és kérdezte, hogy ki az irányító. A helyi építésvezető rám mutatott, erre a fő-építésvezető közölte, hogy „holnaptól kezdve te vagy itt a brigádvezető, neked nem kell dolgozni, csak irányítani”, és kezét fogott velem. Ettől kezdve, mondtam a társaimnak, valamit ebből profitálni kell. Ha már a munkánkat elismerik, legyen valami haszna is.

Lett is, mert másnap az építésvezető adott az anyagokra előre aláírt papírt, hogy ami kell a raktárból, vegyem ki. Megbízott azzal, hogy az anyagot, téglát, cementet, ami kell, beszállítsam a vasútállomásra, s adott mellém egy gépkocsivezetőt is. Ez már valami! Este a faházban elmondtam, hogy milyen elképzeléseim vannak, és a társaim mindenben egyetértettek. Úgy kell csinálni – de csak kicsiben –, hogy a

napi élelmünket ki tudjuk pótolni. Majd bejárom az építkezés körül lévő településeket. Itt sűrűbben álltak a házak, de az épületek körül szintén erdőfoltok voltak. Az erdőből kiszakított telkek úgy ezer négyzetméteresek voltak. A kertekben termelt fölösleget piacra vitték, itt, az építkezés mellett is volt egy. Volt élelmiszerbolt is, de csak alapélelmiszereket, főleg kenyeret, sót, cukrot, burgonyát lehetett kapni benne. Nagy volt a sorban állás, mindennap láttuk a vásárlókat, ahogy a hónapok alatt hozzák a téglák alakú, majdnem fekete kenyeret – ez a fő étel, isszák rá a vizet. Ugyanakkor az orosz munkások büzlöttek a vodkától, amit szintén árultak a boltban. Nem tudom, miből csinálják, de messziről érezhető volt a szaga.

Sikerült üzletet kötnöm a helyi lakosokkal. Főleg a szeg után érdeklődtek, abból sokat el tudtam volna adni. Úgy intéztem, hogy naponta két-három kiló szeg megmaradjon, s a hétvégén folyt az eladás. A cementet talicskán vagy targoncán letakarva vittük el a helyszínre, ahol a hétféteken, főleg vasárnap, amikor nekünk is pihenőnap volt, ötven–száz rubelt kaptunk az elcsent áruért, amit jogosnak véltem. Ezért az összegért a boltban már tudtam húsz kiló kenyeret, három-négy kiló cukrot vásárolni pluszban, amit meg természetben kaptunk, burgonyát, egyéb zöldséget, kukoricalisztet, az mind pótolta a napi élelmünket.

A vasútállomásról egy Vologya nevezetű gépkocsivezetővel hoztuk a téglát, ilyenkor a brigád fele, úgy tíz ember rakta ki a vagonokat, én meg kerestem, hogy szállítás közben hol lehet téglát vagy cementet eladni.

Itt mindenki lopott, figyeltem a helyi munkavezetőket, ahogy üzletelnek. Ha nekik lehet, gondoltam, nekünk is lehet, minket még felelősségre sem tudnak vonni. Persze mindig résen voltam, hogy le ne bukjunk, mert kis tételekben szállítottunk, de az már elég volt ahhoz, hogy jöjjön a rubel. Úgy állapodtam meg a vevőkkel, hogy mi, a brigád beépítjük, illetve felhasználjuk, így gyorsabban tűnik el az áru. Ez az ötlet bevált. Kértem a főnacsalyiktól propuskát, írásos en-

gedélyt, hogy munkavégzés céljából nyolcvan kilométeres körzetben mozoghassak.

Bejött az első építkezés, ahová vittük az anyagot. Az épület itt egyszerű betontuskókon fekszik. A betontuskók átszelve gerendákkal, ebbe jönnek csapolva a faoszlopok, egy szoba, konyha, kis előtér, körülbelül ötven négyzetméter. A bejárati lépcső betonból van, már korábban írtam, hogy sok a csúszómászó állat, ezért nem a csupasz földre építkeznek, hanem tuskókra, alatta üres rész van. A falak két-három centiméter átmérőjű, az erdőből kivágott vesszőkből készülnek, utána becsapva mindkét oldalon agyagos sárral. Amikor kiszárad, akkor bemeszelik. A tető bádog, a szegényeknél főleg, előfordul cserepes is, de ritkábban, némelyik fatetős megoldású. Én a tuskók, falak építését vállaltam, hogy mennyiért, attól függött, mit adnak cserébe: pénzt vagy ételmet. Előfordult olyan, aki rubelt is adott, meg ételmet is, ez volt a jobb. Így vállaltam el a munkát, és a szabad időnkben mentünk pluszban dolgozni.

Már 1948 júniusában jártunk, nagyon melegek voltak, így már a tengerre is lementünk fürödni. Körülbelül fél kilométerre volt a tenger – emlékszem, szép kék volt –, ott tisztálkodtunk egy fél óráig, aztán mentünk dolgozni. Most már jobban bírtuk a munkát, mert a magunkhoz vett pluszétel megtette a hatását.

Kaptam levelet édesanyámtól. Az olvasásakor összeszorult a szívem. Miért van ez így, miért vagyok én itt, kinek vétettem? – tettem fel mindig a kérdést. Azt gondoltam, most, hogy az agyam is másképp működik, mint északon, azért kell harcolnom, hogy egykoron csak rossz álomnak tűnjön az egész. Ezért megerősödtem, és elhatároztam többször is, hogy míg itt leszek, csak harcolok. Ha már északról idekerültem, és megmaradtam, küzdeni, küzdeni! Hála Isten, a szerencse is mellém szegődött, az orosztudásommal meg tudtam magamat értetni, az itt lakók se beszéltek jobban oroszul, mint én.

Az életemben fordulat következett be. Az egyik grúz családnál, ahova kijártunk házat építeni, az egyik családtag szabó volt, és

mondta, hogy csinál nekem ruhát német tisztí egyenruhából. Nem is rossz ötlet, gondoltam, egy brigádvezető mégse járjon olyan topisan, talán az építkezésen is lesz egy kis rangom.

A ruha napokon belül elkészült, a társaim csak néztek. Én vigasztaltam őket, hogy ne irigykedjete, mert ebből nektek is hasznotok lesz. Inget és zöld, erdészhez illő selyem nyakkendőt is vettem hozzá. Amikor először mentem az építkezésre ebben a ruhában, elképesztő hatásom volt, mintha egy odatoppant idegen, a főnök jelent volna meg, mindenki hódolatát fejezte ki. Így mentem a raktárba anyagot vételezni. A raktárosnő csak csodálkozott, s mindent adott, amit kértem. Na, ez kell nekem, gondoltam, lesz mit eladni.

Másnap elmentem két barátommal a bazárba vásárolni. Megrökönyödésemre a sorban állók félreálltak, hogy jön a nacsalnyik, és előreengedtek. Emlékszem, elég sok mindent vásároltam, meg is ünnepeztük a sikert. A kapott élelmiszeradagunkat, a levest már bőven tudtuk pótolni. Külön főztünk kukoricalisztet, puliszkát, és cukroztuk. Már füge is volt, ott ültetvényszerűen termelik. Mogyorót kaptunk a munkánk fejében.

Egy nap a tengerre mentünk fürödni, s láttuk, hogy egy társaság hogyan fogja a halat. Gránátokat dobtak a vízbe, majd beúsztak a robbanás következtében megszedült halakért. Mondták, hogy mi is hozhatunk ki. Én jó úszó voltam, a Balaton-melléken is fogdostam olyan negyven-ötven centi hosszúságú halakat. Boldogan vittük a barakkunkba a zsákmányt, és azon nyomban nyárson megsütöttük. Ez volt az első olyan halevés, ami emlékezetes maradt. A levesünkbe most már került elég sok zöltség, még mindig szedtük a csalánt, és vízzel leöntve összevágtuk apróra, ez volt a vitaminkiegészítés. Már érett a füge, a szőlő, kaptunk a maszoknál munkadíj fejében. Csináltam fából egy kis bőronszerű, ötvenszer negyven centiméteres táskát, amibe mogyorót raktam. Ott a mogyoró olyan egy centiméter átmérőjű, nagyon finom, mint a dió. A lényeg az volt, hogy már nem éhezünk, a munkát is jobban bírtuk, lopni is megtanultunk – meg-

tanítottak bennünket. Itt mindenki lopott, főleg a munkavezetők. A Vologya nevezetű gépkocsivezető, aki nekünk szállított állandóan, ösztökölt, hogy adjak neki rubelt, adjak el valamit a szállítmányból. Persze, amikor sikerült üzletet csinálnom, mindig kapott száz-kétszáz rubelt, neki az nagyon jól jött, mert alacsony volt a keresete.

A keresetet a kenyér árához szabták. Egy munkás, emlékszem, négyszáz-ötszáz rubelt kapott az építkezésen havonta. Tíz rubel kellett a napi megélhetéshez, ebből tudott venni két kiló kenyeret és egyebet, tehát egy hónapra a szűkös élelmezésre háromszáz rubelre volt szükség. Ami maradt, az elment másra, főleg vodkára, mert ott a férfiak is, a nők is büzlöttek a vodkától, s bizony az öltözetük is nagyon kopott, silány volt. A helyi lakosok valamivel jobban éltek, mint az építkezésnél dolgozó munkások, persze ott még termett a ház körül valami, meg ugyanúgy loptak, amit csak lehetett. Ott volt a tenger, halásztak, így nem éheztek, de máról holnapra éltek.

Mi, magyarok, talán a reménykedés miatt, már jobban elviseltük a jelen helyzetünket, s az éhség sem gyötört bennünket. Amit szereztünk, részben munkánkkal, részben lopással, mindent élelemre fordítottunk.

Tuapsze városában többször jártam. Ez a város akkor úgy ötvenezer lakosú lehetett, szép fekvésű tengeri öböl vette körül. Nem volt nagy tengeri kikötője, főleg halászhajók voltak, a vasútállomásról is innen szállítottuk az anyagokat az építkezéshez meg – amit el tudtunk csenni belőle – a helyi lakosokhoz. Persze nem csak mi szállítottunk onnan. Az állomásról az árunak csak a fele került legális helyre, a másik fele eltűnt, ebből építkeztek a környék lakosai. A nagyok többet loptak, a kisemberek pedig sóvárogtak, és vitték a maradékot. Ez a jelenség általános volt, ami mozdítható volt, az elmozdult. Nekünk ez a helyzet kedvezett, mert nem ellenőriztek bennünket. Így teltek napjaink, dolgoztunk, loptunk, ettünk, a gondolataink – este különösen – otthon kóboroltak.

Az építkezéshez kihelyeztek gyakorlatra egy örmény vagy grúz leányt, aki mindennap megjelent nálunk. Odajött hozzám, dicsérte a munkánkat, szót váltott velem, és elment. Tagadhatatlan, hogy nekem nagyon szépek tűnt. Hosszú fekete haja volt, ott általában fekete hajúak a nők. Nekem sem volt közömbös, szép, kecses járással vonzó volt. Mondta, hogy rövidesen visszamegy a főiskolára, lejár az ideje pár nap múlva – s ahogy jött, úgy el is tűnt. Istenem, ilyen is megtörtént velem Grúziában, hogy szemet vessen reám egy szép leány! Az emléke megmaradt, de a beszélgetésen kívül még a kezét sem fogtam meg.

Megyünk haza!

Már szeptember vége volt, kint dolgoztunk egy helyi lakosnál, amikor jöttünk értünk a központi lágerből. Amikor beértünk a körülbelül húsz kilométerre lévő táborba, őrvölgő emberek vettek körbe, és kiabáltak: megyünk haza! Mivel eddig is hitegettek velem, nehezen tudtam beleélni magam, hogy tényleg hazamegyünk. Estefelé járt, amikor megjelentek értünk a teherautók. Mintegy két-három óra hosszat tartott az út a krasznodari állomásig, ahol vagonokba raktak bennünket, s másnap tényleg elindultunk hazafelé. Földrajzi ismereteim birtokában tudtam, hogy a hazámtól háromezer kilométerre vagyok, a vonat, amely ugyan irányvonat⁸ volt, akkor sem tesz meg háromszáz-négyszáz kilométert naponta. Most október eleje van, jó tíz-tizenöt nap alatt magyar földre érünk.

A számításaim helyesnek bizonyultak, bármennyire szeretttük volna is, hogy gyorsabban haladjunk. Csak az nyugtatott, hogy minden nappal közelebb vagyunk a hazámhoz és a szeretteimhez. Ukrajnán keresztül jöttünk, vártuk, hogy mikor látjuk meg a Kárpátok hegyeit. Ez is bekövetkezett. A határ menti Csapnál állt meg a vonat, ahol – mivel az orosz vágányok szélesebbek a magyarnál – át kellett szállnunk magyar vagonokba. Ezek már személyszállító kocsik voltak.

8 Az irányvonat olyan teljes vonat, amely változatlan vagonösszetétellel egyetlen kiindulási pontból tart egyetlen érkezési pontba.

A vasutasok mondták, hogy a szerelvényt Debrecenbe irányították. A határ után magyar földön nem is állt meg a vonat Debrecenig.

A debreceni vasútállomáson leszálláskor mindenki hasra borult, csókolta a drága magyar földet, hálát adva Istennek, hogy megértük ezt a pillanatot. Innen a katonai laktanyába vittek, és ott egyhetes karanténba zártak bennünket. Orvosi vizsgálatokon estünk át. Onnan elbocsátólevél kíséretében küldtek el, emlékszem, mindenszentek napján kaptam meg. A laktanyából kijövet szabadon mehettem a vasútállomásra, abban a ruhában, amelyet még a grúz szabó varrt nekem, az Isten áldja, ha még él, ezért a tetteért. Amikor a balatoncsicsói barátommal felszálltam a vonatra, mindenki kínált valamivel, és válaszolnom kellett a kérdésekre. A vonatot útját ismertem, mert amikor Erdélyben jártam iskolába, ezen a vonalon utaztam. Utastársaink végig nagyon nagy szeretettel vettek körül bennünket.

Budapestre érve, a Keleti pályaudvarra, szörnyű érzés fogott el, amikor láttam a több ezer ember kezében a kisebb-nagyobb fényképeket. Kérdegették, hogy nem találkoztam-e szeretteikkel, mert semmit nem tudnak róluk. Megvallom őszintén, még ha felismerem volna is valakit, akkor se mertem volna szólni, de élt bennem annak a rengeteg halottnak az emléke, akik áldozatul estek ennek a szörnyű gaztettnek. Csak kizárólag az én légereimben, ahol én szenvedtem, a rabok fele meghalt, így sokan hiába várják szeretteiket. Most sem tudom feledni a pesti pályaudvari élményt, hogy mennyi-mennyi hozzátartozó várta a családtagját, majdnem négy év elteltével. A látottak szörnyű élményével utaztam a csilingelő 49-es villamoson. A Kelenföldi pályaudvaron szálltam fel a Tapolcára induló személyvonatra. Tudtam, hogy három óra leforgása után meglátom a szülőfalumat. A torkomat szorongatta az érzés, Isten segítségével megérttem, hogy hazakerülök, én, akit már részben eltemettek, mert két és fél évig semmit nem tudtak rólam.

November 6-volt, délután. Balatonfürednél már nem tudtam ülni, állva néztem a tájat. Nem tudtam előre értesíteni a szüleimet,

mert erre nem volt lehetőség, de volt rádió, és gondoltam, valamit csak közölnek, hogy jönnek az internáltak, a hadifogolynak tituláltak.

Mikor Aszófő határába értem, már a könnyeim is előjöttek, és úgy szálltam le a vonatról. A húgom várt az állomáson. Amikor elvittek, tizenkét éves volt, most egy tizenhat éves csinos nő ugrott a nyakamba. Sírtunk. Mondta, hogy napokon keresztül kijött a pesti vonathoz, hogy nem jövök-e. A grúziai faladás táskát szorongattam a kezemben, amelyben az ott kapott mogyoróból hoztam ajándékba. Már a kapuban vártak, beérve a lakásba fél órán át csak sírtunk, alig kaptam levegőt a boldogságtól. Mindenféle különlegességekkel vártak, de talán a reám zúduló élménytől, az izgalomtól is elcsigázva nem estem mindjárt neki az evésnek. Emlékszem, vagy éjfélig kérdeztek, s azzal fejeztük be, hogy ha majd föloldódnak bennem a fájdalmak, megpróbálok mindent sorjában elmondani.

Édesanyám jó ágyat készített nekem, de attól én elszoktam, és megkértem, hogy a padlóra terítsen le egy pokrócot, és adjon egy másikat betakarózni. Másnap estig aludtam. Amikor magamhoz tértem, olyan jó érzés fogott el: tényleg hazajöttem! Mondtam édesanyámnak, majd fokozatosan hozzá fogok szokni az ágyhoz, de azt is tudtam, hogy sok-sok évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a szörnyű emlékeim elmosódjanak.

Hála néked, édes Istenem, hogy hazasegítettél!

Tartalom

<i>Visszaemlékezések a szovjet fogságra.</i>	5
<i>Előszó</i>	7
<i>Hová visznek, vajon hová?</i>	10
<i>Napról napra fogyatkoztunk.</i>	17
<i>Jaj a legyőzötteknek!</i>	38
<i>Hogy fogjuk ezt kibírni?</i>	49
<i>Ez a Sztálin látott minket.</i>	53
<i>Lucifer nem tud mit kezdeni velünk</i>	65
<i>Dolgoztunk, loptunk, ettünk</i>	84
<i>Megyünk haza!</i>	93

